MARTYNAS MAŽVYDAS NATIONAL LIBRARY OF LITHUANIA

Atsiminimai, dokumentai, liudijimai / Memories, Documents, Testimonies
OPEN ACCESS

Parlamento studijos / Parliamentary Studies
2026, Nr. 38, p. 89–111 / 2026, No. 38, pp. 89–111.

ISSN 1822-749X (Online)
DOI: https://doi.org/10.51740/PS.38.7

Nutylimas moratoriumas: 1990 m. dokumentai, diskusijos ir impresijos

The Unvoiced Moratorium: Documents, Discussions, and Impressions from 1990

Zigmas Vaišvila

Rengdamas spaudai knygą apie to meto įvykius, kaip jų liudininkas ir dalyvis noriu bent jau glaustai priminti apie daug laiko ir pastangų pareikalavusį vadinamąjį moratoriumą 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) priimtam aktui Nr. I-12 „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Ši tema dažnai sąmoningai nutylima, nes ji labai nepatogi tai daryti mus vertusioms Vakarų valstybėms, Kazimirai Danutei Prunskienei ir Vytautui Landsbergiui. Tačiau tai – vienas svarbiausių atkurtos Lietuvos valstybės rungimosi dėl derybų su Tarybų Sąjunga ir tarptautinio pripažinimo įvykių.

Moratoriumas – tai ne tik Lietuvos Respublikos AT 1991 m. gegužės 23 d. vardiniu balsavimu priimtas nutarimas Nr. I-226 („Dėl derybų su TSR Sąjunga“), bet ir kiti balsavimai dėl Kovo 11-osios Akto pristabdymo, moratoriumo sąlygų keitimo ir išankstinių derybų sąlygų atsisakymo 1990 m. gruodžio 28 d. Moratoriumo istorija paneigia supaprastintą nuostatą, kad AT deputatų veikla tebuvo balsavimas už Kovo 11-osios Aktą. Deja, 1988–1991 m. kovos už Lietuvos valstybės atkūrimą ir pripažinimą laikas buvo sudėtingas, kupinas įtampos, dramatiškas, o pats moratoriumas Kovo 11-osios Aktui buvo labai skausmingas AT deputatų atsakomybės tautai išbandymas.

Vakarai, nepripažinę Baltijos šalių prievartinio inkorporavimo į Tarybų Sąjungą 1940 m., po 1990 m. kovo 11 d. drauge su TSRS, maloniai šypsodamiesi į akis ir net girdami mus už drąsą, spaudė Lietuvą sustabdyti mūsų Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą. Be jokių garantijų Lietuvai. Moratoriumas nepriklausomybės paskelbimui reiškė ne tik grįžimą atgal į 1990 m. kovo 11 d., bet ir į tą Tarybų Sąjungą, kuri 1990 m. balandžio 3 d. jau buvo priėmusi TSRS įstatymą „Dėl klausimų, susijusių su sąjunginės respublikos išstojimu iš TSRS, sprendimo tvarkos“, kuriuo buvo nustatytas itin griežtas teisinis mechanizmas, sukurtas siekiant užkirsti kelią respublikų nepriklausomybei: būtinybė surengti privalomą referendumą, nustatytas ilgas pereinamasis laikotarpis ir numatytos sudėtingos sąlygos. Šis įstatymas reikalavo, kad referendume sprendimas išstoti iš TSRS būtų priimtas respublikos piliečių slaptu balsavimu ir surinktų ne mažiau kaip du trečdalius visų respublikos piliečių, turinčių balsavimo teisę, balsų. Patvirtinus referendumo rezultatus, turėjo būti nustatytas iki 5 metų pereinamasis laikotarpis, kurio metu turėjo būti sprendžiami visi turtiniai, ekonominiai ir teritoriniai klausimai. Autonominės respublikos ar autonominės sritys ir kompaktiškai gyvenančios tautinės mažumos išstojimo atveju turėjo teisę pačios apsispręsti: pasilikti TSRS sudėtyje ar išstoti kartu su respublika (štai kodėl Lietuvoje vis bandyta įkurti lenkų autonomiją). Pasibaigus pereinamajam laikotarpiui, turėjo būti sušauktas TSRS liaudies deputatų suvažiavimas, kuris turėjo galutinai išspręsti visus respublikos išstojimo iš TSRS klausimus. Net esant teigiamam tautos referendumo sprendimui, galutinį sprendimą turėjo priimti visos TSRS liaudies deputatai.

Priimti moratoriumą Kovo 11-osios Aktui buvo spaudžiama tik Lietuva, nes šiuo Aktu mes vieninteliai Tarybų Sąjungoje buvome paskelbę, kad nuo jo priėmimo pradedame įgyvendinti valstybės

Received: 21/08/2026. **Accepted:** 03/09/2026.
Copyright © 2026 Zigmas Vaišvila. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

suverenitetą. Tai buvo esminis Lietuvos TSR pasirinkto nepriklausomybės atkūrimo scenarijaus skirtumas, palyginti su Estijos TSR ir Latvijos TSR nepriklausomybės atkūrimo eiga.

1990 m. kovo 7 d. ką tik išrinkti 12-ojo šaukimo Lietuvos TSR AT deputatai sąjūdiečiai Maskvoje iš JAV ambasadoriaus Tarybų Sąjungoje Džeko Metloko (*Jack Matlock*) nieko džiuginančio neišgirdo – **JAV pripažins Lietuvą tik tada, kai bus pripažintos Lietuvos sienos ir kai Lietuvos Vyriausybė kontroliuos šalį**. Žodžiu, kapstykitės patys. TSRS liaudies deputatas ir Lietuvos Respublikos pirmosios Vyriausybės miškų ministras Vaidotas Antanaitis straipsnyje „Valstybės atkūrimas“ cituoja ankstesniame susitikime su Sąjūdžio TSRS liaudies deputatais išdėstytas Dž. Metloko mintis, paskelbtas knygoje „Imperijos skrodimas“ *(Autopsy on an Empire*, 1995):

> *Dvasiškai ir politiškai jūs nesate visiškai vieni. Mes nepripažįstame, kad jūs esate teisėta Tarybų Sąjungos dalis, ir mes niekada nepripažinsime, nebent tai laisvai pasirinktų Lietuvos žmonės. Jei būtų bandymai panaudoti prieš jus jėgą ar ekonominę blokadą, mūsų reakcija bus stipri, tačiau nenaudojant jėgos. <...> Bet jei nesiseks ir sovietai panaudos jėgą, nėra jokios galimybės jus apsaugoti. Jūs būsite taip pat pažeidžiami, kaip studentai Tiananmenio aikštėje. Šia prasme jūs paliekami vieni. Norėčiau, kad būtų kitaip, bet aš meluočiau, jei atsakyčiau kitaip.*[1]

Kaip tai aktualu ir šiandien!

Suprantama, kodėl Sąjūdžio siūlytas kandidatas į AT Pirmininkus Vytautas Landsbergis dvejojo dėl nepriklausomybės atkūrimo jau kovo 11 d., žinodamas, kad Sąjūdis jį siūlys į AT Pirmininkus. Dvejojo ir dauguma Sąjūdžio deputatų – laukti ar nelaukti kovo 12 d. turėjusio prasidėti neeilinio trečiojo TSRS liaudies deputatų suvažiavimo rezultatų? Prisiimti tokią atsakomybę buvo nelengva visiems AT deputatams.

Pagal laive prie Maltos įvykusio (1989 m. gruodžio 2–3 d.) Džordžo Bušo (*George Bush*) ir Michailo Gorbačiovo susitarimo dvasią po 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos AT sprendimų buvo paskelbtas JAV Baltųjų rūmų pareiškimas:

> *Jungtinės Valstijos niekada nepripažino Estijos, Latvijos ir Lietuvos prievartinio inkorporavimo į TSRS ir nuosekliai rėmė Baltijos tautų nepaneigiamą taikingo apsisprendimo teisę. Naujasis parlamentas deklaravo tikslą atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Jungtinės Valstijos ragina Sovietų vyriausybę gerbti Lietuvos piliečių valią, išreikštą per jų laisvai išrinktus atstovus, ir tikisi, kad Lietuvos Vyriausybė atsižvelgs į savo gyventojų mažumos teises. <...> Mes kviečiame Sovietų vyriausybę reikšti savo susirūpinimą ir interesus per neatidėliotinas konstruktyvias derybas su Lietuvos Vyriausybe.*[2]

Deja, 1945 m. Jaltos ir Potsdamo, 1975 m. Helsinkio susitarimai pasirašyti kita dvasia. 1990 m. kovo 12 d. JAV Prezidento vardu jo patarėjas Maksas Merlinas Ficvoteris (*Max Marlin Fitzwater*) žurnalistams paaiškino, kad siekiant diplomatinio pripažinimo reikia, jog Lietuvos Vyriausybė kontroliuotų savo teritoriją ir savo likimą. 1990 m. kovo 21 d. 116 JAV senatorių ir Kongreso narių kreipėsi į JAV Prezidentą dėl neatidėliotino diplomatinio Lietuvos pripažinimo.[3] Tačiau, Dž. Bušo nuomone, TSRS vientisumo išlikimas tarptautinei taikai ir stabilumui yra svarbiau nei nepriklausoma Lietuva.[4]

Prancūzijos Prezidento Fransua Miterano (*François Mitterrand*) patarėjas Žakas Atali *(Jacques Attali*) liudija neslepiamą F. Miterano susierzinimą 1990 m. kovo 11 d.:

> *Lietuviai viską sugadins. Jie beveik niekada nebuvo nepriklausomi. O jei ir buvo, tai valdomi diktatūros. Apgailėtina liaudis. Aš puikiai suprantu Gorbačiovą, jei jis bus priverstas naudoti jėgą.*[5]

---

1 Antanaitis, V. Valstybės atkūrimas. In: *Pirmoji Vyriausybė, 1990–1991* / sudaryt. V. Antanaitis, L. Ašmantas, K. Birulis, D. Kuolys. Vilnius: Pradai, 2000, p. 15.

2 *Lietuvos Respublikos užsienio politika 1990–1991*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007, p. 52.

3 *Ibidem*, p. 12.

4 Beschloss, M.; Talbott, S. *At the Highest Levels. Inside Story of the End of the Cold War*. Boston / London / Toronto: Little, Brown and Company, 1993, p. 196–197.

5 Attali, J. *Verbatim, t. 3: Chronique des annees 1988–1991*. Paris: Fayard, 1995, p. 442.

1990 m. kovo 12 d. Prancūzijos užsienio reikalų ministras Rolanas Diuma (*Roland Dumas*) paskelbė oficialią šios šalies poziciją:

> *Prancūzija niekada nepripažino 1940 metų Lietuvos aneksijos ir <...> 1922 metais Lietuvai suteiktas pripažinimas tebegalioja; nepaisant suvereniteto praradimo, Baltijos valstybės, kaip tarptautinės teisės subjektai, išgyveno aneksiją, todėl jokio papildomo pripažinimo akto joms nereikia.*[6]

Jau 1990 m. kovo 18 d. Lietuvos Respublikos AT gavo TSRS liaudies deputatų suvažiavimo telegramą, 1990 m. kovo 15 d. pasirašytą ką tik išrinkto TSRS Prezidento Michailo Gorbačiovo, ir šio suvažiavimo nutarimą dėl „LTSR AT kovo 10–12 d. sprendimų“, kuriuos šis suvažiavimas paskelbė negaliojančiais.[7] Pareikalauta per tris dienas pranešti „apie priemones šiam nutarimui realizuoti“. 1990 m. kovo 31 d. TSRS Prezidentas M. Gorbačiovas dar kartą kreipėsi į Lietuvos AT, pareikalavo „nedelsiant Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesijoje panaikinti priimtus neteisėtus aktus“ ir nurodė, kad tik „toks žingsnis atvers galimybę svarstyti visą kompleksą atsiradusių problemų vieninteliu pagrindu – remiantis TSRS Konstitucija“.[8] Kodėl reikalauta, kad mes panaikintume savo nutarimus, jeigu jie paskelbė juos negaliojančiais? Manau, ir Maskvoje nebuvo tikri, kad teisė jų pusėje. Kodėl vis dėlto TSRS AT ar neeilinis trečiasis TSRS liaudies deputatų suvažiavimas nepaskelbė negaliojančiu 11-ojo šaukimo Lietuvos TSR AT 1990 m. vasario 7 d. nutarimo „Dėl 1939 m. TSRS–Vokietijos sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“? Juk šiuo nutarimu Tarybų Lietuva paskelbė neteisėtais ir negaliojančiais Lietuvos Liaudies Seimo 1940 m. liepos 21 d. Lietuvos įstojimo į TSRS deklaraciją ir 1940 m. rugpjūčio 3 d. TSRS įstatymą „Dėl Lietuvos TSR priėmimo į TSRS“, pasiūlė Tarybų Sąjungai dvišales derybas dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo! Šie išskirtinės svarbos sprendimai buvo priimti, kai antrasis TSRS liaudies deputatų suvažiavimas 1989 m. gruodžio 24 d. pripažino Molotovo–Ribbentropo 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. slaptuosius protokolus neteisėtais ir negaliojančiais nuo jų pasirašymo.

Pirmasis nepriklausomos Lietuvos Vyriausybės atstovas Tarybų Sąjungoje Egidijus Bičkauskas primena amerikiečių istoriko Alfredo Ericho Senno (*Alfred Erich Senn*) jaunesniojo (jo tėvas Alfredas Senas, kilęs iš Šveicarijos, buvo baltistas, motina – lietuvė iš Raudondvario Marija Vedlugaitė) knygoje „Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje“ cituojamą Dž. Bušo 1990 m. kovo 29 d. pareiškimą JAV Kongresui: „Sovietų lyderio valdžios išlaikymas yra svarbesnis už Lietuvos nepriklausomybės ryžtą.“[9] Po 1990 m. balandžio 3 d. prieštaringai vertinamo TSRS užsienio reikalų ministro Eduardo Ševardnadzės[10] susitikimo Vašingtone su JAV valstybės sekretoriumi Džeimsu Beikeriu (*James Baker*) TSRS vadovybė sutiko su JAV dėl Lietuvos klausimo pasiūlyta „Akto suspendavimo idėja“, kad pradėtų dialogą su išrinkta Lietuvos valdžia. Balandžio 26 d. ir Prancūzijos Prezidentas F. Miteranas su VFR kancleriu Helmutu Koliu (*Helmut Kohl*) laiške Lietuvos AT Pirmininkui V. Landsbergiui pareiškė pageidavimą, kad kuo greičiau prasidėtų Lietuvos ir TSRS pokalbiai, kad tokių derybų pradžia „palengvėtų, laikinai sustabdžius Jūsų parlamento nutarimų pasekmes“[11]. Balandžio 10 d. M. Gorbačiovo spaudos atstovas pranešė, kad TSRS vadovybė nebereikalaus atšaukti Nepriklausomybės Atkūrimo Akto, jei Lietuvos AT nebepriims teisės aktų, prieštaraujančių TSRS Konstitucijai, tačiau jau balandžio 14 d. TSRS Prezidentas Michailas Gorbačiovas ir Ministras Pirmininkas Nikolajus Ryžkovas Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai ir Vyriausybei

6 Satkauskas, R. The Practice of France with Respect to the Baltic States. *Baltic Yearbook of International Law*, Vol. 1, 2001, p. 116.

7 *TSRS liaudies deputatų suvažiavimo ir Aukščiausiosios Tarybos žinios*, 1989, Nr. 1, p. 13.

8 *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, t. 1*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991, p. 392.

9 Bičkauskas, E. *Pasirinkimas: politiko autobiografija*. Vilnius: G. Arbačiausko įmonė, 2000, p. 94.

10 Vaišvila, Z. Apie Eduardą Ševarnadzę ir tarybinę tikrovę. Norintiems mąstyti. *Alkas.lt; Ve.lt; Ekspertai.eu*, 2014 m. liepos 9 d. Prieiga per internetą: https://alkas.lt/2014/07/09/z-vaisvila-apie-eduarda-sevarnadze-ir-tarybine-tikrove-norintiems-mastyti/; https://ve.lt/naujienos/nuomones/nuomones/apie-eduarda-sevarnadze-ir-tarybine-tikrove-norintiems-mastyti-1212648; https://ekspertai.eu/apie-eduarda-sevarnadze-ir-tarybine-tikrovenorintiems-mastyti/ [žiūrėta 2026-05-20].

11 Landsbergis, V. *Laisvės byla*. Vilnius: Lietuvos aidas, 1992, p. 78.

atsiuntė reikalavimą per dvi dienas atkurti iki 1990 m. kovo 10 d. buvusią Lietuvos padėtį. Reikalavimo neįvykdžius, pagrasinta nutraukti Lietuvai dujų, naftos ir svarbios produkcijos tiekimą iš TSRS.

1990 m. kovo 12 d. Maskvoje prasidėjęs neeilinis trečiasis TSRS liaudies deputatų suvažiavimas 1990 m. balandžio 3 d. priėmė TSRS įstatymą „Dėl klausimų, susijusių su sąjunginės respublikos išstojimo iš TSRS, sprendimo tvarkos“, o TSRS Prezidentas M. Gorbačiovas pasirašė ir TSRS įstatymą „Dėl nepaprastosios padėties teisinio režimo“, kuriuo TSRS Prezidentui buvo suteikta teisė respublikose įvesti tiesioginį prezidentinį valdymą. Taip TSKP CK Generalinis sekretorius, TSKP CK Politiniame biure neturėjęs daugumos, į savo rankas perėmė tiesioginį TSRS institucijų valdymą. 1989 m. tam ir buvo įsteigtas 2250 TSRS liaudies deputatų suvažiavimo institutas, išrinkęs ir TSRS AT, kurią sudarė Sąjungos Taryba ir Tautybių Taryba.

1990 m. kovo 15 d. TSRS liaudies deputatų suvažiavimas priėmė nutarimą[12], kuriuo Lietuvos Respublikos AT kovo 11–12 d. priimtus „vienašališkus sprendimus“ įvertino kaip neturinčius „teisėtos juridinės galios“ (savotiška formuluotė teisės požiūriu – Z. V.) ir nutarė, kad „iki įstatymu (t. y. TSRS įstatymu – Z. V.) bus nustatyta išėjimo (t. y. išstojimo – Z. V.) iš TSRS tvarka ir pasekmės, vienašališki Lietuvos TSR AT nutarimai, prieštaraujantys TSRS Konstitucijos 74 ir 75 straipsniams, yra negaliojantys“, taip pat pavedė TSRS Prezidentui užtikrinti „Lietuvos TSR teritorijoje TSRS teises ir interesus“. Taip kurti pagrindai TSRS Prezidento valdymui įvesti jau kitoje valstybėje – Lietuvos Respublikoje, sąjunginių respublikų konstitucinė teisė laisvai išstoti iš TSRS nenurodyta. Tuo naudotasi, vykdant karinę agresiją prieš Lietuvą 1991 m. sausį.

Ištraukos iš TSRS Prezidento patarėjų istoriko Anatolijaus Černiajevo ir politologo, rašytojo, teisės mokslų daktaro Georgijaus Šachnazarovo užrašų TSKP CK Politinio biuro 1990 m. kovo 22 d. posėdyje:

> *Darbotvarkėje – Lietuvos reikalai. M. Gorbačiovas: „Padėtis tebėra sudėtinga. <...> Bendromis karišKių ir civilių pastangomis galima pamažu priversti Lietuvą atsipeikėti. <...> reikia išlaukti tinkamos akimirkos ir pradėti dialogą, ir labai rimtą. Spaudimas – pasenęs metodas. <...> Tačiau neatmestina, kad gali tekti imtis ryžtingų veiksmų, jeigu to reikalaus aplinkybės.“ Nikolajus Ryžkovas: „Visi stebi Lietuvą – Gruzija, Moldavija „atlaužusios gaiduką.“ Mes negalime leisti, kad Lietuva štai taip demonstratyviai išstotų iš Sąjungos. Jų žydroji svajonė yra sėsti su mumis (su TSRS!) prie derybų stalo. Vyksta nervų karas, negalima rizikuoti. Jei Vakarai liausis kreditan pardavinėję grūdus ir kita, po dviejų trijų mėnesių mes sustosime. Brazauskas mus išdavė ir sėdo ant anos valdžios suolelio. Būtina gretutinė valdžia – koks nors organas, buvęs premjeras ir kt. Surasti naują ramstį vietoj Brazausko.*[13]

1990 m. balandžio 18 d. TSRS pradėjo Lietuvos ekonominę blokadą. Tą dieną ir Lietuvos AT priėmė nutarimą Nr. I-148, kuriuo įsipareigojo „preliminarių parlamentinių konsultacijų tarp Lietuvos Respublikos ir TSRS, jeigu jos prasidėtų, laikotarpiu iki 1990 m. gegužės 1 d. nepriimti naujų politinių įstatyminių aktų“, ir pakvietė TSRS atsisakyti bet kurios, taip pat ir ekonominės, prievartos prieš Lietuvos Respubliką ir jos piliečius, pasiūlė pradėti konsultacijas dėl derybų. Prasidėjus blokadai, Dž. Bušas laišku perspėjo M. Gorbačiovą, kad taip sukelta Lietuvos krizė gali sužlugdyti rengiamą JAV ir TSRS prekybos susitarimą (Tarybų Sąjungai buvo būtina 20 mlrd. JAV dolerių paskola). Tačiau dėl Lietuvos blokados JAV ir sąjungininkai netaikė sankcijų TSRS. 1990 m. gegužės 1 d. JAV Senatas pritarė prekybos privilegijų TSRS sustabdymui, kol ši neatšauks blokados ir nepradės derybų su Lietuva.

1990 m. balandžio 29 d. – gegužės 11 d. Lietuvos Ministrę Pirmininkę K. D. Prunskienę priėmė Kanados, JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Vokietijos Federacinės Respublikos vadovai. Anot E. Bičkausko, H. Kolis ir F. Miteranas K. Prunskienei pasiūlė pristabdyti kai kuriuos įstatymus, sąlygotus Nepriklausomybės Atkūrimo Akto realizavimo[14]. JAV Prezidentas viešnią priėmė 1990 m. gegužės 3 d. Susitikime

[12] *Путь к переговорам с Союзом ССР*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1991, p. 83.

[13] *Slapti Gorbačiovo archyvai*. Vilnius: Alma littera, 2012, p. 156–159.

[14] Bičkauskas, E. *Pasirinkimas: politiko autobiografija*, p. 94.

K. Prunskienė jau pati siūlė „atidėti visišką nepriklausomybės įgyvendinimą iki 1992 m., jei derybos su Maskva vyktų konstruktyviai. Bušas pagyrė jos kantrybę ir įžvalgumą“. K. Prunskienės minimas dvejų metų „įšaldymo“ terminas atitiko M. Gorbačiovo siūlymą, tačiau skyrėsi tuo, kad šis savo reikalavimų nė nesiejo su derybomis. Suprantu, kaip psichologiškai nelengva buvo mūsų Ministrei Pirmininkei.

Bėda buvo ir ta, kad Lietuvos AT, turėjusi tai nutarti, šių, jau K. Prunskienės, t. y. mūsų Vyriausybės vardu, siūlomų nuostatų nežinojo. Viešame diskurse netruko atsirasti skirtumas tarp „žymiai labiau sukalbamos“ ir „pragmatiškesnės“ Ministrės Pirmininkės K. Prunskienės ir AT Pirmininko V. Landsbergio bei kitų Sąjūdžio „fanatikų“.[15] Tai lėmė ne tik AT nutarimus dėl derybų su TSRS, bet ir AT santykius su pirmąja atkurtos Lietuvos valstybės Vyriausybe. V. Landsbergis ir K. Prunskienė abu neįveikė savo ego ar kitų veiksnių, nesugebėjo lemiamais momentais kalbėtis vienas su kitu, nors pagal einamas pareigas privalėjo tai daryti dėl Lietuvos, bet ne dėl tarpusavio konkurencijos. Baigėsi tai Vyriausybės atsistatydinimu 1991 m. sausio 8 d. prasidedančios TSRS agresijos prieš Lietuvą fone, kai K. Prunskienė pati pamatė žmonių reakciją į jos iniciatyva Vyriausybės priimtus nutarimus dėl maisto kainų padidinimo kelis kartus, ignoruojant AT sprendimus. Tačiau Lietuvos AT nutarimų dėl moratoriumo ir derybų su TSRS priėmimo epopėja, vykusi iki 1990 m. gruodžio 28 d., ir diskusijos dėl jų akivaizdžiai rodė vis didėjantį nepasitikėjimą tarp AT ir Vyriausybės. Tai aprašė ir E. Bičkauskas[16], 1990 m. gegužės 13 d., t. y. K. Prunskienės grįžimo iš kelionių dieną, trejetą valandų dėl to įtikinėjęs V. Landsbergį kalbėtis su K. Prunskiene, tačiau taip ir neįtikinęs. Kitą dieną E. Bičkauskas susitiko su K. Prunskiene – ši jau buvo praradusi entuziazmą. Lyg ir nemaži vaikai buvo...

Iš A. Černiajevo užrašų:

> *1990 m. balandžio 30 d. <...> Lietuva – pati skaudžiausia jam (Gorbačiovui) tema. Tenai – ekonominė blokada. O „sukilimo“ prieš Landsbergį ir Prunskienę, kurio jis laukia, kaip nėra, taip nėra. Neturi jis politikos Lietuvos atžvilgiu, o tik imperinę ideologiją: neleisti imperijai subyrėti <...> Gorbačiovas pareiškė Šachui* (jo patarėjui G. Šachnazarovui – Z. V.): *„Aš pritrėkšiu visus!“*[17]

1990 m. gegužės 16 d. AT posėdyje[18] V. Landsbergis pateikė svarstyti bendrame AT ir Vyriausybės posėdyje parengtą pareiškimo dėl derybų su TSRS projektą, siūlant „laikinai stabdyti kai kurių sprendimų realizavimą“, paskelbti pereinamąjį laikotarpį, per kurį būtų visiškai įgyvendinta valstybinė nepriklausomybė, kad oponuojanti pusė padarytų „nors vieną pirmą žingsnį į mūsų pusę, į dialogo ir derybų pusę“. Pasiūlyti pirmiausia spręstini klausimai – strateginiai Tarybų Sąjungos klausimai, jaunuolių šaukimas į tarybinę armiją, ekonominių ir turtinių santykių sureguliavimas, Lietuvos nekliudomi ryšiai su kitomis valstybėmis ir ekonominiais partneriais, Lietuvoje gyvenančių TSRS piliečių socialinių ir tautinių teisių garantijos. V. Landsbergis perdavė K. Prunskienės patvirtinimą, kad jos pokalbiuose su Vakarų šalių vadovais „Lietuvos nepriklausomybė nėra kvestionuojama“. Deputato Alberto Šimėno nuomone, kadangi bent jau apibrėžtoje perspektyvoje Lietuva pasilieka TSRS ekonominės įtakos sferoje, reikėtų palikti TSRS karines bazes Lietuvoje, Tarybų Sąjungai pasiūlyti pripažinti Lietuvos Respubliką ir sudaryti ekonominę-karinę sutartį, kas, beje, ir siūloma projektu. TSRS, pripažinusi Lietuvos nepriklausomybę, susiejant ją su Molotovo–Ribbentropo paktais, išsaugotų tarptautinį prestižą ir galėtų tvarkytis savo viduje. Deputatas Liudvikas Narcizas Rasimavičius pritarė projektui, tačiau paklausė, ar bent vienas iniciatorius (K. Prunskienė ar V. Landsbergis) aiškinosi, kas bus, jeigu rytoj Maskva pasakys „gerai, mes sutinkame“. „Kas vyktų toliau, kokie įstatymai pradėtų veikti?“ K. Prunskienės nuomone, tai būtų veiksmingas dokumentas, „nes dirva parengta“, be to, pradeda posėdžiauti Rusijos TFSR AT, yra ir politinė įtampa tarp TSRS ir Rusijos valdžių. Anot Ministrės Pirmininkės, nepriklausomybės dokumentai *de jure* galioja, o

15 Songaila, G. *Kazimieras Uoka*. Vilnius: Petro ofsetas, 2023, p. 105–106.
16 Bičkauskas, E. *Pasirinkimas: politiko autobiografija*, p. 92–95.
17 *Slapti Gorbačiovo archyvai*, p. 174.
18 *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 63 posėdžio stenograma*, *8 tomas*, p. 5–42.

pareiškime „kalbama apie pristabdymą veiksmų“. Už šį bendrą AT ir Vyriausybės 1990 m. gegužės 16 d. pareiškimą balsavo 103 deputatai, 4 susilaikė.

Deputato Liudviko Sauliaus Razmos siūlymu prasidėjo diskusija dėl šio pareiškimo įteikimo TSRS vadovybei. Jis siūlė, kad tai padarytų Ministrė Pirmininkė – gal pavyktų susitikti ir su M. Gorbačiovu? V. Landsbergis nesutiko, nes, jo nuomone, pareiškimo tekstas ir taip taps žinomas, nors posėdis ir uždaras. O gal ir pats norėjo tai padaryti? Egidijus Bičkauskas pritarė siūlymui įteikti per K. Prunskienę ir priminė, kad Maskvoje vieši JAV valstybės sekretorius Dž. Beikeris. Tačiau už AT pareiškimo viešą paskelbimą balsavo tik 4 deputatai, 73 balsavo už pareiškimo įteikimą per K. Prunskienę, 15 susilaikė.

AT Pirmininko pavaduotojas Česlovas Vytautas Stankevičius pristatė Lietuvos AT kreipimąsi į pirmąjį Rusijos TFSR liaudies deputatų suvažiavimą. Už šį gegužės 16 d. kreipimąsi vienbalsiai balsavo 99 deputatai. Kreipimusi pasveikintas Rusijos deputatų suvažiavimas ir palinkėta sėkmingo darbo, pareikštas įsitikinimas, kad valstybiniai ir ūkiniai santykiai bus palaikomi ir plėtojami kaip geros kaimynystės santykiai. Nurodyta, kad lietuvių tauta ir Lietuvos AT puoselėja gerus jausmus Rusijos tautoms, siekiančioms demokratinių pertvarkymų.

1990 m. gegužės 17 d. K. Prunskienė atvyko į Maskvą. Vėlai vakare į Lietuvos atstovybę paskambino pats M. Gorbačiovas, pasveikino „keliautoją“ ir pasikvietė pokalbio.[19] Po susitikimo, kuriame dalyvavo ir TSRS Ministras Pirmininkas N. Ryžkovas, Lietuvos Ministrės Pirmininkės nuotaika buvo prasta – M. Gorbačiovas norėjo išgirsti apie Nepriklausomybės Atkūrimo Akto sustabdymą. Šios naujienos buvo pristatytos 1990 m. gegužės 19 d. AT pasitarime[20], kuriam pirmininkavo V. Landsbergis. Po priėmimo pas M. Gorbačiovą K. Prunskienė drauge su Lietuvos AT Pirmininko pavaduotojais Č. V. Stankevičiumi ir Bronislovu Kuzmicku susitiko su Maskvoje viešėjusiu Dž. Beikeriu. TSRS vadovų nuomone, Lietuvos AT ir Vyriausybės 1990 m. gegužės 16 d. pareiškimas yra „mūsų žingsnis į pristabdymą ir kieno pristabdymą, nes jis susijęs su jų pačių priimtu <...> III suvažiavimo (TSRS liaudies deputatų suvažiavimo – Z. V.) sprendimu, su Konstitucija, su kitais dokumentais, kurie varžo jų dabartinius veiksmus“. Mūsų pareiškimo „dalis apie mūsų vienašališkų veiksmų arba vienašališkų sprendimų įgyvendinimą <...> jiems pasirodė dar nepakankama“. M. Gorbačiovo nuomone, svarbu, kad prasidėjo svarstymas, įvyko susitikimas, tačiau, nors „jie nekategoriški dėl mūsų dokumento atšaukimo, bet mažiausia, ką mes turime padaryti, tai pristabdyti“. Mažiausia, ką turėtume padaryti, tai laikinai sustabdyti AT sprendimų veikimą, kad apsvarstytume visą kompleksą klausimų dėl valstybinės nepriklausomybės atkūrimo.

K. Prunskienė pasiūlė AT svarstyti, „ar galime trauktis nuo paties Akto, kaip juridinio dokumento, galiojimo, ar mes vis pristabdome veiksmus?“ Pasiūlyta ieškoti formuluotės, „kuri iš esmės patenkintų mūsų poziciją, bet leistų lanksčiau ją interpretuoti <...> su galimu prisirišimu prie tos pozicijos, kuri iš kitos pusės yra lankstesnė, bet vis tiek dar gan tvirtai susieta su Tarybų Sąjungos įstatymais“. Žodžiu, ir avis turėjo likti sveika, ir vilkas sotus. Pati K. Prunskienė nurodė, kad sustabdžius „mums pačių svarbiausių dokumentų galiojimą, mūsų statusas pasidarytų labai dviprasmiškas, mes atsisėstume derėtis kaip Lietuvos TSR. Tuomet mums visai kitokią galią turėtų TSRS Konstitucija, išstojimo mechanizmo įstatymas ir kiti dalykai. Taigi vargu ar galime mes sau leisti tokią riziką ir žengti tokį žingsnį.“ Iš esmės mums buvo pristatyta padėtis be išeities jau mėnesį vykusios ekonominės blokados fone. K. Prunskienė pristatė ir Vakarų šalių poziciją: „Vakarų valstybės nemėgsta jokių aiškiai apibrėžtų vaidmenų.“ Dž. Beikeris mūsiškiams vis kartojo, kad jie mus remia, bet tie sprendimai, kuriuos mes patys priimsim, yra tikrai mūsų pačių reikalas.

Pati K. Prunskienė pripažino, kad „mūsų veiksmų pristabdymo siūlymas gerokai priartina prie Estijos ir Latvijos varianto“. Jos nuomone, „Vyriausybė galėtų imtis daugiau atsakomybės arba kompromisinių

[19] Bičkauskas, E. *Pasirinkimas: politiko autobiografija*, p. 96.

[20] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos stenogramos, 1990 m. gegužės 19 d. pasitarimas*, *8 tomas*, p. 116–181.

veiksmų, kaip mums neutralizuoti kitų politinių jėgų įtampą“.[21] Ji pasiūlė pritarti Maskvos pusės apgailestavimui, kad mums reikėtų pasvarstyti ir rasti būdą sueiti į kontaktą su TSKP platforma, aptarti galimybę Lietuvoje spausdinti jų laikraštį, duoti jiems galimybę pasirodyti masinės informacijos priemonėse, pirmiausia televizijoje. N. Ryžkovas paaiškino, kad TSRS nevykdo Lietuvos ekonominės blokados, o tik parodo, kaip seksis Lietuvai be TSRS, ypač be naftos ir dujų.

Mane asmeniškai šokiravo K. Prunskienės atsakymas į deputato Vidmanto Žiemelio klausimą, ar ji konsultavosi su Stasiu Lozoraičiu. K. Prunskienei „keistai nuskambėjo Lozoraičio pavardė. <...> paklauskime, ar pono Lozoraičio tarnyba pripažino Lietuvos nepriklausomybę?“ Atkurtos Lietuvos Ministrė Pirmininkė piktinosi Lietuvos tęstinumą ir Lietuvos atstovybę JAV išlaikiusiu mūsų valstybės diplomatiniu atstovu (1983 m. S. Lozoraitis tapo pasiuntinybės Vašingtone patarėju, tačiau neapleido ir atstovo prie Šv. Sosto pareigų; nuo 1987 m. paskirtas reikalų patikėtiniu JAV, 1991 m. – nepaprastuoju ir įgaliotuoju ambasadoriumi šioje valstybėje), kad šis turėtų pripažinti jo atstovaujamą valstybę?! Dar vienas dažnai nepagalvodavusios, ką sako, K. Prunskienės leptelėjimas? Tačiau pasitarimui pirmininkavęs AT Pirmininkas V. Landsbergis į tai nesureagavo!.. Buvo šiurpu.

Atsakymu į deputato Juozo Karvelio klausimą K. Prunskienė patvirtino, jog užuominų apie Lietuvos teritorijų apribojimą ji išgirdo Maskvoje. Į L. S. Razmos klausimą, ar neteko susitikti su Rusijos vadovybe, K. Prunskienė paaiškino, kad nereikėtų skubėti į šį procesą, tegu Rusija išsirenka savo lyderius.

K. Prunskienę dalykiškai papildė B. Kuzmickas – jis paaiškino Dž. Beikerio žodžių perpasakojimą apie M. Gorbačiovo poziciją: šis nori, kad Lietuva priimtų nutarimą, kuriuo būtų įšaldyti, sustabdyti, suspenduoti patys svarbiausieji mūsų aktai, priimti 1990 m. kovo 11 d., po to būtų sudarytos vienos ir kitos pusės komisijos spręsti klausimams, kurie susikaupė per 40 metų, pirmiausia dėl baltarusiškos teritorijos Lietuvoje. Pagal Dž. Beikerio logiką, sustabdymas nereiškia anuliavimo. Sustabdyti reikia visą pluoštą aktų, priimtų 1990 m. kovo 11 d. Jei nesusiderame, grįžtame prie to, kas nebuvo anuliuota. Į klausimą, kokių garantijų galime tikėtis, jog Maskva laikysis to, kad mes galime sugrįžti, buvo atsakyta, kad **jokių garantijų nėra ir kad mūsų statusas tokiu atveju išlieka toks: mes jau vėl nebe valstybė, bet atsiduriame buvusioje TSRS sudėtyje**.

Taigi, padėtis buvo be išeities – garantijų jokių, o daugybei Lietuvos žmonių tampame išdavikais.

Č. V. Stankevičius papildė, kad, jo nuomone, M. Gorbačiovas ir Dž. Beikeris įšaldymo, suspendavimo, sustabdymo, sulaikymo ar panašius terminus supranta skirtingai. Dž. Beikerio nuomone, kovo 11 d. priimti aktai neatšaukiami, tik mes jais nustojame naudotis (štai ką reiškia politika be teisės – Z. V.). Diskusija apie tai, kokia tokiu atveju galioja Konstitucija, atsidūrė aklavietėje. Dž. Beikeris sutiko su Lietuvos pusės nuomone, kad TSRS neabejotinai linkusi panaudoti derybas tam, kad neatvestų Lietuvos į nepriklausomybę.

Atsidūrėme aklavietėje. Prasidėjo diskusijos. Posėdžiui pirmininkavęs V. Landsbergis pasisakė tik dėl to, ar priimamas koks nutarimas, ar jis ruošiamas priimti vėliau. Deputatės Nijolės Ambrazaitytės diagnozė buvo tiksli: „<…> mūsų padėtis labai sunki. Mes atsidūrėme tarp didžiųjų valstybių interesų sričių. Ir Vakarai, ir Rytai mums kalba mįslėmis, labai miglotai, patarinėdami, nurodinėdami. Aš manau, arba jie nesupranta, arba žaidžia. Ir dėl tos formos, ir dėl to žanro.“ V. Landsbergis pranešė, kad plaukia žmonių telegramos – netikėti garantijomis, nestabdyti nepriklausomybės ir Kovo 11-osios Akto! Deputatas Vidmantas Povilionis: „Blokados sąlygomis partneris atsistoja į priešo poziciją. <...> pagrindinis reikalavimas yra visiškai nepatenkinamas, nes jo pagrindinis reikalavimas turbūt yra tai, kad jam trukdo apskritai mūsų egzistavimas.“ V. Žiemelis matė didelį pavojų pasižadant sustabdyti kovo 11 d. nutarimų netgi veikimo pasekmes, nes vienaip ar kitaip būtų grįžta prie TSRS įstatymų galiojimo Lietuvoje, siūlė neskubėti. B. Kuzmickas siūlė nelėtinti tempo, bet ir neskubėti, pasitarti su Estija ir Latvija. Deputatas Stasys Malkevičius dvejojo, ar M. Gorbačiovas susitikimo su K. Prunskiene neinterpretuos, kad jau prasidėjo derybos. Deputatas Česlovas Juršėnas pritarė deputato Eduardo Vilko siūlymui rengti AT nutarimą

[21] *Ibidem*, p. 117–127.

dėl įšaldymo ar pristabdymo, priminė, kad iki Kovo 11-osios Akto dar buvo priimti 11 aktų, kurie liktų nepristabdyti, o ankstesnė Lietuvos TSR AT buvo priėmusi 1989 m. gegužės 18 d. deklaraciją dėl Lietuvos valstybinio suvereniteto, pagal kurią Lietuvos TSR galioja tik jos AT priimti arba patvirtinti įstatymai. Deputatas Jonas Tamulis nesutiko su E. Vilko siūlymu, nes tokiu atveju vėl galiotų TSRS Konstitucija, ir priminė, kad artėja M. Gorbačiovo susitikimas su Dž. Bušu. Deputatas Algimantas Norvilas pažymėjo, kad po įšaldymo vargu ar beatšildysime. L. N. Rasimavičius atkreipė dėmesį, kad mūsų padėtis yra nepatogi ir Vakarams, ir Rytams. Jie norėtų, kad šios problemos nebūtų. Tačiau būtent to mums reikia. Bet mes priartėjome prie tos ribos, kurią peržengę galime būti pavadinti išdavikais. Ir priminė didžių Prancūzijos vyrų maršalo Filipo Peteno (*Philippe Pétain*) ir generolo Šarlio de Golio (*Charles de Gaulle*) likimą. F. Petenas priėmė labai sunkius Prancūzijai nutarimus, remdamasis realybe. Tačiau istorija viską apvertė aukštyn kojomis – išdavikas Š. de Golis tautos vardu paskelbė, kad išdavikas buvo F. Petenas.

Tęsiant AT diskusiją, deputatė Zita Šličytė buvo teisiškai tiesmuka – tai reikštų valstybingumo atsisakymą. Kremlius to padaryti teisiškai negali, todėl verčia mus pačių rankomis nužudyti savo kūdikį. Todėl ji pasiūlė vykdyti ekonomines derybas. L. N. Rasimavičiui ir Z. Šličytei paantrino deputatas Kazys Saja. Deputatas Aleksandras Abišala atkreipė deputatų dėmesį į tos dienos Stanislavo Kandrašovo straipsnį „Izvestijose“, kuriame nurodyta, kodėl, Kremliaus nuomone, Lietuva neturi išeiti iš Tarybų Sąjungos – dėl karinės struktūros ir dėl to, kad pro skylę borte labai greitai išeitų Latvija, Estija, galbūt ir kitos respublikos.[22]

V. Landsbergis paskelbė gautą informaciją, kad į Latvijos TSR ir Estijos TSR siunčiamos TSRS VRM operatyvinės grupės.

1990 m. gegužės 23 d. AT posėdyje[23] vis dėlto pirmasis AT nutarimas dėl moratoriumo nepriklausomybei buvo priimtas. Svarstymas buvo labai sudėtingas. Nutarimo projektu siūlyta tarpvalstybinių Lietuvos derybų su TSRS laikotarpiui pristabdyti iš Kovo 11-osios aktų kylančius jų realizavimo veiksmus ir sprendimus, kurie būtų susiję su derybų objektu. Toks nutarimas įsigaliotų nuo derybų pradžios. Svarstytas ir AT pareiškimas dėl Lietuvos ekonominės blokados. Klausimą pristatęs V. Landsbergis atkreipė dėmesį į tai, kad nutarime įvardijamos dvi valstybės sąlygos, kada ir kokia apimtimi mūsų aktų veiksmai ir sprendimai būtų stabdomi, tai siejama su derybų pradžia. Atkreiptas dėmesys ir į tai, kad nutarimas būtų priimamas, esant prievartai – ekonominei blokadai. Todėl tikslas – eiti į derybas, nutraukiant blokadą ir siekiant, kad tarpvalstybinių derybų pradžia reikštų Lietuvos Respublikos tarptautinį pripažinimą, kur to sunkiausia pasiekti. Derybų delegacija neturėtų galutinių įgaliojimų spręsti, jos sprendimas būtų ratifikuojamas AT.

Deputatas Jonas Liaučius šį projektą sudėtingumu ir reikšmingumu prilygino Kovo 11-osios Aktui, pateikė grupės deputatų projektą Nr. 4, kuriame nebuvo „pristabdymų“ ir laikinumo, nes būtų nustatytos galiojimo sąlygos – apribojimai. J. Liaučius paaiškino, kad stabdymas reiškia realizavimo nebebuvimą. Deputatas Jonas Prapiestis atkreipė dėmesį į tai, kad „teisės aktų galiojimas“ ir „priimtų sprendimų realizavimas“ yra skirtingos teisinės sąvokos.

AT sekretorius Liudvikas Sabutis pastebėjo, kad projekte siūloma apriboti ar stabdyti ne vieną, o visus Kovo 11-osios aktus. J. Liaučius atkreipė dėmesį į tai, kad tai retas sąlyginis įstatymas. Deputatas Eimantas Grakauskas pažymėjo, kad yra esminis skirtumas tarp sprendimų galiojimo ir jų realizacijos arba vykdymo sustabdymo.

Deputatas Aloyzas Sakalas pristatė socialdemokratų deputatų grupės nuomonę, kad nutarimą reikia priimti dėl Vakarų iniciatyvų, mūsų nuostatos eiti politinio dialogo keliu, Lietuvos, Latvijos ir Estijos problemų internacionalizavimo, mūsų metodo tarptautinio prestižo ir dėl to, kad tai yra taikus būdas. J. Liaučiaus projektą įvertino kaip per daug atvirą. Užsienio reikalų ministras Algirdas Saudargas atkreipė dėmesį į tai, kad Vakarai teigia, jog tai sutvirtina Kovo 11-osios aktus, nes jie pripažįstami, dėl to žengimas į derybas yra šių aktų pripažinimas. L. N. Rasimavičius pasiūlė racionalią mintį nutarimą

[22] *Ibidem*, p. 127–179.

[23] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 68 posėdžio stenograma, 8 tomas*, p. 273–326.

įgyvendinti atskirais įstatymais, kurie būtų priimami, šalims apibrėžus abipusius interesus kaip derybų objektą. Ir papildė, kad eiti į nežinomybę yra per daug rizikinga, tai priklauso ir nuo įgaliojimų, kuriuos duosime. Deputatas Saulius Pečeliūnas atkreipė dėmesį, kad būtina tikslinti sąvoką dėl nutarimo įsigaliojimo, prasidėjus tarpvalstybinėms deryboms, nes dėl to galimos skirtingos abiejų šalių interpretacijos.

K. Prunskienė įtikinėjo, kad reikia remtis Dž. Beikerio nuomone, jog suspendavimas nesustabdo galiojimo. Iki derybų pradžios reikėtų susitarti dėl jų reglamento, tačiau ji tikino, kad nepasakę konkrečių stabdomų aktų apsunkiname derybas. Deputatas Benediktas Vilmantas Rupeika priminė, kad artėja susitikimas „Bušas–Gorbačiovas“. Ministrės Pirmininkės pavaduotojas Romualdas Ozolas siūlė redaguoti ir neatidėliojant priimti nutarimą. Deputatas Zigmas Vaišvila pasiūlė stabdyti realizavimą aktų, priimtų po Kovo 11-osios.

Deputatas Kęstutis Lapinskas apibendrino visus keturis projektus. V. Landsbergis sutiko tikslinti frazę dėl aktų realizavimo veiksmų į veiksmus, kurie kyla iš aktų, taip pat priminė, kad išvakarėse jau buvo balsuota, kad toks nutarimas bus priimamas, pareiškė nuomonę, kad J. Liaučiaus siūlomas žodis „apriboti“ yra mažiau aiškus nei „pristabdyti“. Audrius Rudys penkių deputatų vardu pareiškė ultimatumą – jei šiandien nutarimas nebus priimtas, jie nebesvarstys jo. Balsuojama, kad nutarimas būtų priimtas jo svarstymo dieną: 65 už, 12 prieš, 17 susilaikė.

Po pertraukos už šį iškankintą nutarimą balsuota vardinio balsavimo kortelėmis. Kol skaičiuoti balsai, svarstytas AT pareiškimas dėl blokados. Balsų skaičiavimo komisija paskelbė, kad priimtas 1990 m. gegužės 23 d. Lietuvos Respublikos AT nutarimas Nr. I-226 („Dėl derybų su TSR Sąjunga“):

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, siekdama derybomis su TSR Sąjunga išspręsti kompleksą klausimų, susijusių su atstatytos Nepriklausomos Lietuvos valstybės įtvirtinimu, n u t a r i a:

1. Pristabdyti oficialių tarpvalstybinių derybų laiko tarpui tuos iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktų kylančius jų realizavimo veiksmus ir sprendimus, kurie susiję su interesais, abiejų pusių apibrėžtinais kaip derybų objektas.

2. Šis nutarimas įsigalioja prasidėjus tarpvalstybinėms Lietuvos Respublikos ir TSRS deryboms ir veikia šalių nustatomam derybų laikotarpiui jų patvirtinto reglamento būdu.

(1 priedas)

Iš 99 balsuojant dalyvavusių deputatų 74 balsavo už, 15 – prieš (Ambrazevičius Aleksandras, Čepaitis Virgilijus, Gajauskaitė Rūta, Gajauskas Balys, Giniotas Petras, Grinius Kęstutis, Karoblis Antanas, Klumbys Egidijus, Kolesnikovas Vytautas, Povilionis Vidmantas, Šličytė Zita, Tupikas Pranciškus, Uoka Kazimieras, Valionytė Birutė, Varanauskas Povilas), 10 susilaikė (Astrauskas Rimantas, Hofertienė Romualda, Jarmolenka Vladimiras, Patackas Algirdas Vaclovas, Pečeliūnas Saulius, Puplauskas Vytautas, Rastauskienė Rasa, Simutis Liudvikas, Taurantas Aurimas, Terleckas Vladas). Dalis deputatų, įskaitant ir autorių, nebalsavo. Pagal AT reglamentą balsavimo teisės neturėjo AT deputatai, buvę Vyriausybės nariais.

Taip buvo priimtas pirmasis AT nutarimas dėl Kovo 11-osios aktų moratoriumo, dar nevartojant šio termino. Priimtas ir AT pareiškimas pasaulio tautoms dėl Lietuvos Respublikos ekonominės blokados. Deja, nuo to lengviau nepasidarė.

Vėlų gegužės 24-osios vakarą M. Gorbačiovas pavargusiu balsu paprašė E. Bičkausko pas jį atvykti. Susitikime dalyvavo ir buvę TSRS liaudies deputatai V. Antanaitis, Romas Gudaitis ir Nikolajus Medvedevas. M. Gorbačiovas pasakė, kad juos priima tik iš mandagumo, kad Lietuvos AT nutarimas jo netenkina, kad jis jaučiąs milžinišką spaudimą. Iš principo jis sutinkąs, kad Lietuva išstotų iš TSRS: „Aš suprantu jūsų norus, jūs veikiate garbingai, atvirai ir nuosekliai.“ Derybas jis pasiruošęs pradėti nedelsiant ir nutraukti blokadą bei padėti atkurti Lietuvos ekonomiką, tačiau būtina pristabdyti mūsų Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą. Mūsiškiams pasakius, kad Lietuvai nepriimtinas „išėjimo iš TSRS mechanizmas“,

jog mūsų tauta su tuo nesutiks, M. Gorbačiovas užsiminė apie referendumo galimybę, Vilniaus krašto autonomiją, Baltarusijos teritorines pretenzijas ir pan.[24]

Gegužės 29 d. B. Jelcinas buvo išrinktas Rusijos TFSR AT Pirmininku. Derybų su Rusija klausimas tapo aktualus. Tą pačią dieną Lietuvos atstovybėje Maskvoje lankėsi iš Prahos grįžtantis V. Landsbergis. Čekoslovakijos Prezidentas Vaclavas Havelas (*Václav Havel*) siūlė savo derybų aikštelę Lietuvai ir Tarybų Sąjungai.

Birželio 12 d. Latvijos atstovybėje Maskvoje susitiko Baltijos šalių Aukščiausiųjų Tarybų pirmininkai Anatolijus Gorbunovas (*Anatolijs Gorbunovs*), Vytautas Landsbergis ir Arnoldas Riütelis (*Arnold Rüütel)*. Po to įvykusiuose jų susitikimuose su M. Gorbačiovu rezultatų nebuvo pasiekta. Kitą dieną K. Prunskienei ir Algirdui Mykolui Brazauskui nepavyko sutarti su N. Ryžkovu dėl ekonominių reikalų. Birželio 14 d. Lietuvos AT Prezidiumo posėdyje analizuoti derybų Maskvoje rezultatai, birželio 17 d. posėdyje svarstytas moratoriumo klausimas, atvirai reikšti įtarinėjimai, kad K. Prunskienė ir A. M. Brazauskas nenori Lietuvos nepriklausomybės, moratoriumu siekia mus parklupdyti.[25]

Birželio 25 d. bendrame AT ir Vyriausybės posėdyje aštriai diskutuota dėl moratoriumo, tačiau nesutarta. Birželio 26 d. M. Gorbačiovas ir TSRS AT Pirmininkas Anatolijus Lukjanovas Kremliuje susitiko su V. Landsbergiu ir Č. V. Stankevičiumi. E. Bičkausko užrašuose fiksuotas dramatiškas pokalbis. M. Gorbačiovas: „Kiek galima laukti? Man susidaro įspūdis, kad niekaip nenorima išeiti iš padėties. Mes priėmėme nuostatą „suverenių valstybių sąjunga“. Reikia grįžti į kovo 10 dienos padėtį. <...> Sąjungoje atsiveria jums platūs horizontai. Nauja sąjunga bus geresnė.“ V. Landsbergis: „<...> už naftą negalime atiduoti laisvės.“ M. Gorbačiovas ir A. Lukjanovas kategoriškai reikalavo moratoriumo, kuris reikštų Nepriklausomybės Atkūrimo Akto sustabdymą.[26]

Tokioje įkaitusioje atmosferoje 1990 m. birželio 28 d. Lietuvos AT pradėjo dar kartą svarstyti moratoriumo mūsų nepriklausomybei klausimą.[27] Deputatams buvo pristatytas birželio 27 d. V. Landsbergio, K. Prunskienės, deputatų Sauliaus Šaltenio, Česlovo Okinčico ir Vladimiro Jarmolenkos susitikimas pas M. Gorbačiovą, dalyvaujant A. Jakovlevui, N. Ryžkovui ir A. Lukjanovui. K. Prunskienė paaiškino, kad kita pusė akcentuoja moratoriumą kaip derybų sąlygą, po kurio atsakomasis žingsnis būtų blokados atšaukimas. Maskva mato galimus sprendimus nuo svarstomos Sąjungos sutarties iki konfederacijos, asociacijos arba nepriklausomos valstybės rinkos sąlygomis. Apie Kovo 11-osios Akto atšaukimą nebekalbama. Anot Ministrės Pirmininkės, priimdami moratoriumą, mes nerizikuojame niekuo daugiau, kuo šiandien rizikuojame neidami pirmyn. V. Landsbergis pareiškė, kad didžiausia problema ir tikslas yra derybos kaip etapas į tikslą. Subjektai – ar viena Lietuva su Tarybų Sąjunga, ar trys Baltijos valstybės. Kitas klausimas yra parengiamasis etapas – derybos dėl derybų. Lietuva pristabdo Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, o TSRS atsisako reikalavimo jį atšaukti (o kam bereikalauti atšaukti aktą, jei jis sustabdytas? – Z. V.). M. Gorbačiovas patvirtino, kad moratoriumas yra būtinas, antraip švelninti blokadą atsisakoma. Prasidėtų procesas, dėl kurio objekto, subjekto ir pan. esą neverta iš anksto aiškintis. Lietuva galėtų pasirinkti kuo lengviausias sąlygas – nuo naujos sąjunginės sutarties iki nepriklausomybės, nes TSRS sutinka su mūsų apsisprendimo principu. Bet tada reikės daug dėl ko aiškintis...

Pradėtas svarstyti Vyriausybės pasiūlytas variantas, kuris, V. Landsbergio nuomone, tobulintinas. Diskusijose V. Landsbergis, deputato Kęstučio Rimkaus paklaustas, ar pasitiki Vyriausybe, atsakė: „Taip.“ Svarstyti net trylika AT nutarimų variantų. Deputatas Julius Beinortas bandė su K. Prunskiene išsiaiškinti, kodėl Vyriausybės parengtas moratoriumo variantas pirmiau pasiekė žiniasklaidą, o ne AT. K. Prunskienė tai neigė. Į deputato K. Griniaus klausimą, kad Maskva moratoriumą gali aiškinti kitaip nei Lietuva, Ministrė Pirmininkė atsakė, kad Maskva to nedarys, jai to reikia tik kaip fakto. Įspūdžius apie susitikimą Maskvoje perteikė V. Jarmolenka, S. Šaltenis, atkreipęs dėmesį į M. Gorbačiovo pajuokavimus dėl to, kad

[24] Bičkauskas, E. *Pasirinkimas: politiko autobiografija*, p. 97.
[25] *Ibidem*, p. 99.
[26] *Ibidem*, p. 101.
[27] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 92 posėdžio stenograma, 10 tomas*, p. 424–454.

kažkas gali ir nelikti gyvas, ir Č. Okinčicas, pabrėžęs, kad M. Gorbačiovas labai skuba ir kad jis atmetė V. Landsbergio siūlytą moratoriumą dėl atskirų Kovo 11-osios Akto punktų.

A. Sakalas atkreipė dėmesį, kad tai gresia Lietuvos sugrąžinimu į 1940 m. birželio 15 d., ir pristatė Centro deputatų grupės nuomonę, kad klausimas nėra paprastas ir vienareikšmis. Diskusijose atkreiptas dėmesys, kad Lietuvos laikinasis pagrindinis įstatymas, t. y. tuometė Konstitucija, nustato, kad tarptautinėms deryboms vadovauja AT Pirmininkas.

Deputatas V. Šadreika ragino nepriklausomai nuo mūsų priimto sprendimo rezultatų nelaikyti jokios politinės jėgos, frakcijos ar Vyriausybės pralaimėjusiomis, siekti sutarimo parlamente ir su Vyriausybe. Deputatas Bronislovas Genzelis ragino atsisakyti mitų – kad nebus blokados, kad mums padės Rusijos demokratinės jėgos ir pan. Liepos 2 d. prasidės TSKP XXVIII suvažiavimas, M. Gorbačiovui teks aiškintis, kodėl neįvykdyti III TSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimai dėl Lietuvos. TSRS Prezidentas Vašingtone iš JAV gavo, ko norėjo – sutartį jis pasirašė, ir nelaukime, kad JAV Senatas jos neratifikuos. Dėl moratoriumo paskelbkime referendumą, surenkime rinkimus į Lietuvos Steigiamąjį Seimą. Deputatas Vytenis Povilas Andriukaitis pakvietė visų pirma tarpusavyje susitarti dėl „moratoriumo“ sąvokos. Deputatas Gediminas Šerkšnys atkreipė dėmesį į tai, kad Vyriausybės pasiūlytas tekstas gali būti traktuojamas taip, jog Lietuvos teritorijoje gali galioti TSRS Konstitucija. Nurodė, kad teisiškai moratoriumas yra sutartis tarp dviejų tarptautinės teisės subjektų, t. y. jei mums paskelbus moratoriumą Maskva jį priimtų kaip moratoriumą, mes taptume tarptautinės teisės subjektu. Kadangi atidėjimas arba susilaikymas negali veikti atgaline data, moratoriumas turi būti skelbiamas procesui, bet ne Aktui.

Č. Juršėnas atkreipė dėmesį, kad aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ yra dvyliktas mūsų AT priimtas dokumentas, o tryliktas yra įstatymas „Dėl 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“, kuris nutraukė TSRS Konstitucijos galiojimą Lietuvos Respublikoje. Lietuvių mokslo draugijos vyriausiasis bibliotekininkas Pranas Razmukas priminė Lietuvos istoriją ir atkreipė dėmesį į tai, kad moratoriumas galimas tik kai kuriems teisės aktams, priimtiems jau po nepriklausomybės paskelbimo.

Moratoriumo svarstymas tęsėsi 1990 m. birželio 29 d. AT posėdyje.[28] Prieš tai dauguma Sąjūdžio deputatų klubo deputatų buvome susirinkę iki ašarų skausmingam pasitarimui AT Pirmininko kabinete. Negaliu ramiai atsiminti tų diskusijų, savo argumento, kad mūsų nuomonės sklaidos galimybės gerokai mažesnės, palyginti su TSRS galimybėmis. Neturėjome jokių garantijų ir jokio pasitikėjimo Maskva, o mus spaudė daryti šį rizikingą vienašalį sprendimą, t. y. be jokio TSRS įsipareigojimo, be jokių garantijų! Iš esmės Sąjūdžio deputatai dėl sprendimo nesusitarėme.

AT posėdis prasidėjo skausmingu deputato Kazimiero Antanavičiaus pasisakymu apie 1956 m. Vengrijos revoliuciją, dėl kurios Vakarai nieko nepadėjo tai šaliai; jis apeliavo į tuos, kurie sąjūdiečius vadina nepriklausomybės pardavinėtojais, perspėjo apie Vyriausybės griūties pavojus. Todėl nutarimą su apsauga priimti būtina, nustatant sąlygas – blokados nutraukimą, prievartos prieš mūsų jaunuolius šaukiant į karinę tarnybą nutraukimą, sienų ir vizų klausimo išsprendimą. S. Malkevičius priminė, kad mes gavome tautos mandatą atkurti nepriklausomybę, bet neturime jo nepriklausomybei atšaukti ar sustabdyti. Ekonominė blokada mus skubina, tačiau nekreipiame dėmesio į tai, kad galime pakliūti į spąstus. Padėtis Tarybų Sąjungoje nestabili, B. Jelcino laimėjimas taip pat daro įtaką. Paskelbus moratoriumą, Lietuva tampa nevientisa, ir galima Lietuvos teritorijos dalį prijungti prie TSRS, nes pradeda veikti TSRS Konstitucija. S. Pečeliūnas pagrindė, kad Vyriausybės projektas nepriimtinas, atkreipė dėmesį į tai, kad įstatymai neveikia atgaline data. Sąvoka „moratoriumas“ sietina ne su aktais, o su veiksmais. Atkreipė dėmesį į Vyriausybės komentaro prieštaravimą: moratoriumas reiškia naudojimosi Nepriklausomybės Atkūrimo Aktu atidėjimą, tačiau Lietuvos kaip nepriklausomos valstybės statusas nesikeičia – pirmas sakinys prieštarauja antram. Teisėje vakuumo nebūna. Ar AT galės atšaukti moratoriumą, jei sustabdys valstybės suvereniteto realizavimą?

[28] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 93 posėdžio stenograma, 11 tomas,* p. 3–46.

J. Liaučius pristatė kitą projektą – Akto tikslas yra įtvirtinti Lietuvos valstybės suverenitetą, nes tautos suverenitetas neleidžia mums jo riboti. Vyriausybės siūlymas trims mėnesiams skelbti moratoriumą Aktui – leidimasis į prarają ant virvutės. Skelbti reikia laikiną moratoriumą Kovo 11-osios Akto įgyvendinimui nuo derybų pradžios, šalims susitarus dėl derybų sąlygų. O M. Gorbačiovas III TSRS liaudies deputatų suvažiavime paskelbė savo poziciją, išdėstytą birželio 13 d. „Pravdoje" – mums būtina grįžti į kovo 10 d. situaciją. Deputatas Algimantas Sėjūnas atkreipė dėmesį į tai, kad tebegalioja 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartis su Rusija ir 1926 m. rugsėjo 28 d. bei 1939 m. spalio 10 d. sutartys su TSRS dėl Vilniaus ir Vilniaus srities perdavimo Lietuvai bei Lietuvos–TSRS savitarpio pagalbos sutartis, dėl ko palaiko J. Liaučiaus nuomonę. L. N. Rasimavičius atkreipė dėmesį, kad Vyriausybės dokumentas buvo „išmestas" pasauliui moratoriumo vardu ir to pasaulio „prarytas", nesiaiškinant šio žodžio turinio nei kaip tai suprasti. Kokia garantija, kad Vyriausybės dokumentas mus atves į derybas? Bandyta net aiškinti, kad Kovo 11-osios Aktas yra lyg ir žemesnio lygio. Vasario 16-osios Aktas, Lietuvos Tarybai jį paskelbus 1918 m., nebuvo nei teisinis, nei sakramentinis, kol 1920 m. gegužės 15 d. tauta šį Aktą pripažino Steigiamajame Seime. Pritarta V. Žiemelio siūlymui kartu sudaryti ir AT komisiją deryboms.

AT Krašto apsaugos ir vidaus reikalų komisijos vardu Z. Vaišvila atkreipė dėmesį, kad **Vyriausybė taip ir nepaaiškino pačios sąvokos „moratoriumas"**. Preambulėje nėra jokių sąlygų, tik ši abstrakti sąvoka. Tai nepadeda visuomenei vienytis. **Akto moratoriumas turi būti dvipusis.** Ir, svarbiausia, šio klausimo negalima atsieti nuo to, kokie įstatymai veiks Lietuvoje. Be šito negalima žengti šito abstraktaus žingsnio, būtina fiksuoti, kas lieka derybų objektu, ar lieka Lietuvos Respublika? Pagal Pasaulio lietuvių bendruomenės gautas tarptautinės teisės specialistų konsultacijas iš žinomų JAV universitetų, sąvoka „moratoriumas" netaikoma atgaline data, o tiktai konkretiems veiksmams, kurie bus ateityje. Praktiškai visa tai jau buvo mūsų ankstesniame nutarime (1990 m. gegužės 23 d.), tačiau taktiškai pasielgėme trumparegiškai. Todėl Z. Vaišvila pasiūlė pritarti J. Liaučiaus variantui. Mes jau viską atidavėme toms deryboms, tad jei iš mūsų dar ko nors reikalaujama, tai reiškia, kad reikalaujama būtent šito švento, kurio liesti neturime teisės.

Č. Juršėno nuomone, turime tris apsaugas – nutarimas įsigalioja tik tada, kai bus susitarta dėl Lietuvos Respublikos ir TSRS derybų, moratoriumas laikinas, trunkantis ne ilgiau kaip tris mėnesius, ir gali būti atšauktas arba savaime netekti galios, nutrūkus deryboms.

Z. Šličytė atkreipė dėmesį, kad nutarimas turės ir istorinę reikšmę. Žema ne tik politinė, bet ir teisinė kultūra. Terminą „moratoriumas" pasaulis aiškins ne taip, kaip kas nors jį supranta, bet taip, kaip jį supranta tarptautinės teisės žinovai. Tai prievolinę teisę reguliuojantis terminas, netinkantis spręsti ir reguliuoti tautos ir valstybės suverenitetą kaip aukščiausią teisių visumą. Galime pasiūlyti Tarybų Sąjungai trumpalaikę sugyvenimo būdo sutartį, kuri galėtų pereiti į ilgalaikę. Balsuosiu prieš.

Deputatas Jonas Mačys atkreipė dėmesį, kad moratoriumas reikalingesnis kitai pusei. Deputatas Povilas Aksomaitis perdavė kitų respublikų atstovų prašymus saugotis AT ir Vyriausybės supriešinimo, supriešinimo su kitomis sąjunginėmis respublikomis ir nepadaryti klaidų. Deputatas Petras Giniotas priminė, kad apie Vyriausybės iniciatyvą išgirdo per radiją ir kad jau ketvirtas mėnuo parlamentui nepateikta Vyriausybės veiklos programa. Deputatas K. Grinius pasisakė už formuluotę, kad tik po AT ratifikavimo konkretus dokumentas galėtų įsigalioti. Deputato Jurgio Jurgelio nuomonė: „<...> kad nors ir labai brangus, kad labai šventas Kovo 11-osios Aktas, jis yra tik priemonė. O su priemone mes turime teisę elgtis taip, kaip naudinga tautai... Mes esame jiems rakštis."

Deputato Mindaugo Stakvilevičiaus nuomone, mes elgiamės nemoksliškai politiškai, vilkiname, o vilkinimu padedame tiems, kurie lobsta. Būsime nušalinti blaivių politinių jėgų, kurios nori, kad mes brandžiai politiškai šią problemą išspręstume. Povilas Varanauskas atkreipė dėmesį, kad, anot Ministrės Pirmininkės, tai tik išeities taškas, tačiau reikia išnagrinėti visą klausimą.

Apibendrino V. Landsbergis. Moratoriumas veiktų, dviem tarptautinės teisės subjektams vedant derybas dėl tarptautinės sutarties. Moratoriumo vienpusiškumas būtų ne visai pagal taisykles. Kodėl tik

mes turime atsisakyti, o anie nesusilaiko nuo atitinkamų veiksmų? Galime įrašyti platesnius paaiškinimus, kokius veiksmus palies moratoriumas. Jei pavojinga stabdyti tautos valią per AT išreiškiantį suverenitetą, kad ir neilgam, į moratoriumo dokumentą tektų įrašyti papildomą išlygą. Valstybės teisių srityje viskas yra mūsų, tik daug kas atimta. Mums svarbu, kaip tai atgauti. Derybų sąlyga – moratoriumas, bet ir moratoriumo sąlyga – derybos. Kol derybos neprasidėjo, moratoriumas tik popieriuje. V. Landsbergis siūlo savo variantą – nuo derybų pradžios 100 dienų moratoriumas Kovo 11-osios Aktui, t. y. sustabdomi iš jo kylantys teisiniai veiksmai. Moratoriumas gali būti pratęstas ar nutrauktas AT nutarimu, jei AT negali to padaryti, moratoriumas nutrūksta automatiškai. Skelbiant naują nutarimą, prasmės netenka 1990 m. gegužės 23 d. AT nutarimas Nr. I-226, kuris buvo pavojingas. AT Pirmininko siūlomam dokumentui pritarė K. Prunskienė. AT sekretorius L. Sabutis siūlė vis dėlto diskutuoti.

Diskusija tęsėsi birželio 29 d. 94-ajame AT posėdyje[29]. Deputato Rimvydo Survilos nuomone, priimant nutarimą, būtina palikti rezervą ir tolesniems veiksmams, nes aplinkybės keičiasi kiekvieną valandą. A. Saudargas paaiškino, kad vėl esame kryžkelėje, kad neteisingai suvokiame Vyriausybės sampratą apie moratoriumą, kuris yra pozicijų suartėjimas, nes iki tol tebuvo reikalavimai vykdyti III TSRS liaudies deputatų suvažiavimo nutarimus. Paragino būti vieningus, pritarė J. Liaučiaus ir V. Landsbergio variantams. L. Sabučio nuomone, galime galvoti tik apie moratoriumą procesui.

V. Žiemelis pasiūlė sudaryti redakcinę komisiją dėl projekto parengimo J. Liaučiaus ir V. Landsbergio projektų pagrindu. Deputatas A. Rudys priminė, kad artėja TSKP suvažiavimas, kuriame M. Gorbačiovas „gali būti nušluotas“ (abejotinas argumentas, nes nuo 1990 m. kovo 15 d. M. Gorbačiovas buvo jau ne tik TSKP CK Generalinis sekretorius, bet ir TSRS Prezidentas – Z. V.), dėl to sprendimą reikia priimti šiandien. Jo nuomone, moratoriumas neatšaukia Kovo 11-osios Akto, nes tam reikia dviejų trečdalių AT deputatų balsų, kurių reikia ir Konstitucijai atšaukti. Pasiūlė AT nutarime kalbėti apie derybų objektą, o ne apie tikslus, nes šalių tikslai skirtingi. Deputatas Rolandas Paulauskas klausė, ar ši pozicija suderinta su latviais ir estais.

Č. V. Stankevičius atkreipė dėmesį į tai, kad derybose turime atstovauti ne tautai, o juridiškai atkurtai valstybei. Tai turime užtikrinti per susitarimą dėl derybų sąlygų, o pirmiausia dėl derybų subjektų. Jei balsuojame už AT nutarimą be dviejų trečdalių deputatų balsų reikalavimo, toks nutarimas nėra konstitucinio lygmens. Derybų tikslas tik vienas – Lietuvos Respublikos suvereninių galių faktinis įgyvendinimas.

Lietuvos laisvės lygos vadovo Antano Terlecko nuomone, didžiausias moratoriumo trūkumas yra tas, kad, paskelbus jį, derybose nebus paties svarbiausio – vieno iš derybų subjekto, nes Lietuva tokiu atveju jau būtų Lietuvos TSR.

V. Landsbergis apibendrino diskusiją, paaiškino apie derinimus su Estijos AT ir Latvijos AT pirmininkais. Į R. Paulausko klausimą, ar ne geriau būtų derybos „trys plius vienas“, atsakė, kad Maskva mums siūlo „vienas plius vienas“. V. Landsbergis pastebimai nervinosi – į Z. Vaišvilos klausimą, ar siūloma stabdyti iš Akto kylančius teisinius veiksmus, ar ir tuos, kurie gali kilti ateityje, V. Landsbergis pasiūlė skaityti projektą dar kartą. Deja, paskaityti nebuvo ką, nes pakoreguotas variantas nebuvo išdalintas deputatams. Todėl ir deputatas G. Vagnorius pastebėjo, kad sakinio galą „tai yra stabdo iš jo kylančius teisinius veiksmus“ Tarybų Sąjunga savaip traktuos, o mes savaip, dėl to pasiūlė atsisakyti žodžio „teisinius“.

V. Povilionis pasiūlė balsuoti už tai, kad būtų nepriiminėjamas dokumentas su žodžiu „moratoriumas“. Posėdžiui pirmininkavęs A. Abišala balsuoti pateikė pirmiau teiktą Vyriausybės siūlymą, kad šiandien reikia priimti konkretų dokumentą. Už tai balsavo 95, už V. Povilionio siūlymą – 2 deputatai.

Už A. Rudžio siūlymą priimti AT Pirmininko variantą be taisymų balsavo 40 deputatų, už V. Landsbergio variantą su J. Liaučiaus siūlymais, sudarant redakcinę komisiją, balsavo 61, susilaikė 2 deputatai.

Po permainingų diskusijų 76 deputatų balsais buvo sudaryta N. Medvedevo pasiūlyta redakcinė komisija – AT Pirmininkas, deputatas J. Liaučius ir Ministrė Pirmininkė, leidžiant pasikviesti kitus deputatus.

[29] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 94 posėdžio stenograma, 11 tomas,* p. 47–106.

69 deputatų balsais prieš 25, 12 deputatų susilaikius, nutarta įpareigoti redakcinę komisiją suredaguotą tekstą balsuoti pateikti tą pačią dieną.

Pateikus balsuoti parengtą AT pareiškimo projektą, be redakcinių patikslinimų, buvo keletas esminių pastabų. V. Žiemelis paklausė, kodėl tekste neišaiškinta sąvoka „moratoriumas“. V. Landsbergis teatsakė, kad viena iš sąvokų į tekstą įrašyta – veiksmų sustabdymas. V. Žiemeliui paklausus, kokių dar veiksmų reikėtų įrašyti į tekstą, V. Landsbergis teatsakė, kad jis tai paaiškins V. Žiemeliui privačiai... Z. Vaišvila priminė, kad J. Liaučius siūlė skelbti moratoriumą Akto įgyvendinimui, o tekste liko ta pati frazė – moratoriumas Aktui ir paaiškinimas, kad stabdomi kylantys teisiniai veiksmai, kas yra ir vadinamoji įstatymdavystė, ir jų realizavimas, ir panašiai. Tad neaišku, ar prasidėjus deryboms šiomis sąlygomis mes iš viso galėsim dirbti? V. Landsbergis teatsakė, kad tai aišku, ir jis nenorėtų Z. Vaišvilai tai aiškinti neprivačiai...

Taip buldozeriu buvo stumiama M. Gorbačiovo nurodyta formuluotė – moratoriumas Kovo 11-osios Aktui, paaiškinant, kad 100 dienų nuo derybų pradžios stabdomi iš šio Akto kylantys teisiniai veiksmai. V. Landsbergis pridūrė: „Nes nepriėmus tokio dokumento po tokios darbo dienos turėtų būti vertinama kaip politinis žingsnis, kurio aš šiandien nenorėčiau.“

Po dar vienos pertraukos 69 deputatų balsais prieš 35, 2 susilaikius, priimtas šis AT pareiškimas dėl Lietuvos Respublikos derybų su TSRS:

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, būdama ir likdama Tautos ir Valstybės suverenių galių reiškėja, atkurdama nepriklausomą Lietuvos valstybę ir visų tų galių vykdymo tikslu siekdama tarpvalstybinių Lietuvos Respublikos derybų su TSR Sąjunga,

– skelbia nuo tokių derybų pradžios 100 dienų moratoriumą 1990 m. kovo 11 d. Aktui dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo, tai yra sustabdo iš jo kylančius teisinius veiksmus.

– Lietuvos Respublikos–TSR Sąjungos derybų pradžia, jų tikslai ir sąlygos fiksuojami šalių įgaliotųjų delegacijų specialiu protokolu.

– Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gali moratoriumą pratęsti arba atšaukti. Moratoriumas savaime netenka galios, nutrūkus deryboms.

Jeigu dėl kurių nors įvykių arba aplinkybių šio šaukimo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba negali normaliai vykdyti valstybinės valdžios funkcijų, moratoriumas tuo pačiu momentu netenka galios.

(2 priedas)

Ačiū Dievui, tai buvo ne AT nutarimas, t. y. ne norminis teisės aktas, bet AT pareiškimas be teisės akto numerio. AT nutarimas galėjo ir negauti jį priimti būtino deputatų balsų skaičiaus. Šis pakeitimas posėdyje viešai nebuvo aptarinėtas. Ir tai gerai. Z. Vaišvila už jį nebalsavo, susilaikė. Balsavimas nebuvo vardinis. Iškart po to priimtu 1990 m. birželio 29 d. AT nutarimu Nr. I-340 buvo pripažintas negaliojančiu pirmasis AT 1990 m. gegužės 23 d. nutarimas Nr. I-226 dėl moratoriumo. Už šį AT nutarimą balsavo 98 deputatai, prieš – 4, susilaikė 2.

Birželio 30 d. nutraukta Lietuvos ekonominė blokada – į „Mažeikių naftą“ pradėjo tekėti nafta. Maskvoje nekantriai laukė šio mūsų žingsnio.

Tai, kad 1990 m. birželio 29 d. AT pareiškė, jog Lietuvos Respublikos ir TSRS derybų pradžia, jų tikslai ir sąlygos fiksuojami šalių įgaliotųjų delegacijų specialiu protokolu, netruko paaiškėti besąs menkas saugiklis. TSRS atstovai atsisakė dėl jo derėtis ir jį pasirašyti. Padėtį gelbėjo stiprėjantys prieštaravimai ir nesutarimai tarp M. Gorbačiovo ir B. Jelcino. Birželio 12 d. Rusijos AT jau buvo priėmusi suvereniteto deklaraciją. Todėl Lietuva siekė ir pradėjo derėtis ne tik su TSRS, bet ir su Rusijos TFSR. Liepos 27 d. Jūrmaloje V. A. Gorbunovas, V. Landsbergis ir A. Riūtelis susitarė su B. Jelcinu rengti dvišales Baltijos šalių ir Rusijos sutartis. Rugpjūčio 3 d. K. Prunskienė jau susitiko su Rusijos Ministru Pirmininku I. Silajevu ir

susitarė dėl ekonominių ryšių. Tą pačią dieną po to įvykusiame K. Prunskienės susitikime su N. Ryžkovu ji išgirdo ir tai: „Jei Rusija su Silajevu mano ką nors pasirašyti apeidami centrą, iš to nieko nebus.“ [30]

Tarptautiniu mastu moratoriumo paskelbimas atrodė kaip Lietuvos kapituliacija.

Nesutarimai dėl Kovo 11-osios Akto moratoriumo suskaldė Sąjūdžio deputatų klubą – nuo jo atskilo Sąjūdžio centro frakcija, paskelbusi, kad jos veikimas – tai nuosaikumas. Tuo metu formaliai AT frakcijos dar nebuvo registruojamos.

Prasidėjo derybų komisijų formavimas, kurio metu ne tik derintasi prie oponentų, bet ir šalintos Vyriausybės bei AT trintys, ieškota bendrų sprendimų. Šiose peripetijose lemiamą vaidmenį atliko Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas, kurio 78 straipsnio 16 punktas nustatė, kad AT kompetencijai priskiriama svarstyti Lietuvos Respublikos ryšių su užsienio šalimis ir kitus užsienio politikos klausimus, o 17 punktas – ratifikuoti ir denonsuoti Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, 86 straipsnis nustatė ypatingą AT Pirmininko prerogatyvą atstovauti Lietuvos Respublikai tarptautiniuose santykiuose kaip aukščiausiajam Lietuvos Respublikos pareigūnui.

Liepos 4 d. AT posėdžiuose[31] pradėti svarstyti derybų komisijų sudarymo ir su tuo susiję kiti klausimai, AT Pirmininko ir Prezidiumo parengtas nutarimo dėl derybų delegacijų projektas, kurį pristatė AT sekretorius L. Sabutis. Jis pristatė pakoreguotą AT nutarimo tekstą, svarstymas tęstas liepos 5 d. posėdyje.[32] K. Prunskienė priešinosi, kad deryboms vadovautų AT. 64 deputatų balsais prieš 29, 12 deputatų susilaikius, priimtas 1990 m. liepos 5 d. AT nutarimas Nr. I-351 („Dėl pasirengimo tarpvalstybinėms deryboms su TSR Sąjunga“), kuriuo nustatyta, kad šioms deryboms vadovauja AT, o deryboms parengti sudaroma Politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo komisija, kurią teikia AT Prezidiumas ir Vyriausybė, o tvirtina AT. Šiai komisijai pavesta parengti Lietuvos Respublikos ir TSRS savitarpio santykių principų projektą ir pateikti jį AT. Nurodyta komisija sudaro ekspertų ir specializuotas darbo grupes. Taip pat nutarta, kad Valstybinė delegacija, kurią tvirtina AT, sudaroma susitarus dėl derybų tikslų ir sąlygų. Ši veikla koordinuojama Baltijos Valstybių Taryboje.

Tačiau TSRS jau buvo paskelbusi sudariusi valstybinę derybų delegaciją, vadovaujamą TSRS Ministro Pirmininko N. Ryžkovo. Dėl to liepos 10 ir 11 d. AT posėdžiuose[33] 56 deputatų balsais prieš 29, 10 susilaikius, AT pritarė Z. Vaišvilos siūlymui, pateiktam dėl ELTA'os paskelbtos klaidinančios informacijos apie derybų klausimus, viešai transliuoti posėdį. Diskusijose paaiškėjo, kad Ministrė Pirmininkė K. Prunskienė nedalyvauja AT Prezidiumo posėdžiuose svarstant šiuos klausimus. Dėl TSRS suformuotos valstybinės derybų komisijos darėsi painiava, kokia komisija ką daro, kaip suderinti skirtingus požiūrius į derybas, kaip Lietuvai išsaugoti birželio 29 d. AT pareiškime suformuluotus saugiklius? Painiava darėsi ir tarp šios komisijos bei valstybinės delegacijos sudarymo. S. Malkevičius Maskvos skubėjimą su derybomis vertino kaip norą Vakarams parodyti, jog Lietuva grąžinta į TSRS. O apie Rusijos Federaciją jau formavosi nauja suverenių Respublikų Sąjunga su horizontaliais ekonominiais ir politiniais ryšiais.

V. Landsbergis pritarė deputato Medardo Čoboto siūlymui jau dabar sudaryti ir valstybinę delegaciją. Svarstant komisijos sudėtį, prasidėjo diskusija, ar įtraukti į ją pirmuosius asmenis, t. y. AT Pirmininką ir Ministrę Pirmininkę. Svarstytas, bet nepriimtas Lietuvos AT kreipimasis į TSRS AT ir Rusijos TFSR AT. Balsuoti buvo pateiktas ir 96 deputatų balsais, susilaikius dviem, buvo priimtas AT nutarimas „Dėl politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo deryboms su TSRS komisijos sudarymo“, tačiau paskelbtas buvo 1990 m. liepos 11 d. AT nutarimas Nr. I-366 „Dėl valstybinės delegacijos tarpvalstybinėms Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos deryboms formavimo“, kuriuo nutarta pavesti AT Pirmininkui V. Landsbergiui ir Ministrei Pirmininkei K. Prunskienei pradėti formuoti Valstybinę delegaciją tarpvalstybinėms

[30] Bičkauskas, E. *Pasirinkimas: politiko autobiografija*, p. 106.

[31] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 97 ir 98 posėdžių stenogramos, 11 tomas*, p. 239–257 ir 258–287.

[32] *Ibidem*, p. 288–303.

[33] *Ibidem*, p. 404–418, 419–468 ir 469–506.

Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos deryboms. Nurodyta, kad ši AT patvirtinta delegacija atskiru nutarimu bus įgaliota pasirašyti protokolą dėl derybų pradžios, tikslų ir sąlygų, taip pat pradėti ir vesti derybas.

Taip faktiškai buvo pakeistas 1990 m. birželio 29 d. AT pareiškimas dėl moratoriumo, Politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo komisijos vaidmenį perimant pradedamai formuoti Valstybinei derybų komisijai.

Rugpjūčio 7 d. AT posėdžiuose[34] toliau svarstytas derybų su TSRS klausimas. B. Kuzmickas pristatė situaciją, kad TSRS respublikos viena po kitos pasirenka suvereniteto kelią, tiesa, daugiausia Tarybų Sąjungos sudėtyje, o Rusija pradeda realizuoti savo suverenitetą, ruošdamasi sudaryti sutartis su Lietuva, Latvija, Estija ir kai kuriomis tarybinėmis respublikomis. Sutartis su Rusija sustiprintų Lietuvos padėtį, bet ar ilgainiui tai mūsų neatvestų į naują didžiosios Rusijos sukurtą sąjungą? TSRS dar liepos 9 d. paskelbė savo delegacijos su Lietuva sudėtį, kai dar nebuvo aišku, kaip rutuliosis Rusijos ir centro santykiai. Politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo komisija įvykdė tai, kas jai šiame etape buvo pavesta, sudarė ekspertų grupes. B. Kuzmickas supažindino su pagrindinėmis derybų nuostatomis. Derybų pradžia laikytinas protokolo pasirašymo momentas, nustatant pirmojo derybų posėdžio vietą ir laiką. Derybų tikslas ir turinys – atkurti teisinius ir lygiateisius santykius tarp nepriklausomų valstybių Lietuvos Respublikos ir Tarybų Sąjungos. Derybų sąlygos – nesikišimo į vidaus reikalus principas, kliūčių nedarymas kitos šalies užsienio politiniams ryšiams, ekonominiams dalykams, savarankiškoms pinigų ir kredito bei finansų sistemoms, vienos šalies piliečių, gyvenančių kitos šalies teritorijoje, teisių ir laisvių užtikrinimas, TSRS įsipareigojimas be Lietuvos žinios neperdislokuoti Lietuvos teritorijoje esančios kariuomenės ir nedidinti jos kontingento, nesigriebti prievartos prieš Lietuvos piliečius, tai, kad Lietuva netrukdytų aprūpinti kariuomenę, „moratoriumo“ sąvokos aptarimas.

Č. V. Stankevičius pristatė derybų su Rusija nuostatas. Negalima atskirti abejų derybų problematikos, juo labiau kad nėra aiškios Rusijos ir TSRS tarpusavio santykių kompetencijos. Rusija neturi Konstitucijos, atitinkančios jos suvereniteto TSRS statusą, o Lietuva turi Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą, dėl ko sutariantys subjektai nėra lygūs pagal jų statusą. Turėtų būti remiamasi pagrindiniais principais – 1920 m. liepos 12 d. sutartimi, siekiu likviduoti Lietuvos inkorporavimo į TSRS pasekmes, laikytis 1990 m. kovo 11 d. akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ ir 1990 m. birželio 12 d. deklaracijos „Dėl Rusijos TFSR valstybinio suvereniteto“, Lietuva veikia kaip nepriklausoma valstybė, o Rusija dalį savo galių perduoda Tarybų Sąjungai; sutartys yra dvišalės be teisės į jas įsitraukti trečiosioms šalims; garantijų klausimai; nesikišimas į kitos vidaus reikalus; piliečių teisių kitoje šalyje užtikrinimas; veikimas nepažeidžiant JTO įstatų ir ESBO dokumentų.

1990 m. rugpjūčio 7 d. AT nutarimu Nr. I-467 „Dėl derybų tarp Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos pagrindinių nuostatų ir tikslų“ nutarta pritarti Politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo deryboms su TSRS komisijos parengtoms derybų nuostatoms ir tikslams, o Lietuvos delegacijai pavesta atsižvelgti į AT deputatų pastabas bei pasiūlymus. 1990 m. rugpjūčio 7 d. AT protokoliniu nutarimu Nr. I-468 nutarta aprobuoti Politinio, teisinio ir diplomatinio pasirengimo deryboms su TSRS komisijos sudarytų parlamentinių-vyriausybinių ekspertų grupių vadovus. Dėl šių AT nutarimų priimti 1990 m. rugpjūčio 7 d. AT komunikatas ir AT bei Vyriausybės pareiškimas.

Rugpjūčio 21 d. AT posėdžiuose[35] svarstytas ir priimtas 1990 m. rugpjūčio 21 d. AT nutarimas Nr. I-494 „Dėl Lietuvos Respublikos Valstybinės delegacijos narių patvirtinimo“ (3 priedas), kuriuo nutarta patvirtinti tarpvalstybinėms deryboms su TSR Sąjunga Lietuvos Respublikos valstybinės delegacijos nariais šiuos asmenis: A. A. Abišalą, K. Prunskienę, Praną Kūrį, A. Saudargą, V. Landsbergį, Č. V. Stankevičių, R. Ozolą, Emanuelį Zingerį, į delegaciją stebėtojų teisėmis kviesti Estijos ir Latvijos atstovus, patvirtintus Lietuvos AT, delegacija įgaliota pasirašyti derybų pradžios ir sąlygų protokolą, kuris bus ratifikuojamas

[34] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos II sesijos 1 ir 2 posėdžių stenogramos, 14 tomas,* p. 160–204 ir 205–240.

[35] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos II sesijos 3 ir 4 posėdžių stenogramos, 14 tomas,* p. 270–302 ir 345–376.

AT, bei vesti tarpvalstybines derybas su TSRS delegacija, laikantis Lietuvos AT 1990 m. rugpjūčio 7 d. aprobuotų derybų pagrindinių nuostatų ir tikslų.

Tačiau pirmasis Lietuvos Respublikos ir TSRS valstybinių derybų delegacijų susitikimas įvyko tik 1990 m. spalio 2 d. Maskvoje, Kremliuje. Apsvarstyta būsimų derybų problematika ir procedūriniai klausimai. Lietuva buvo prisiminta tik tada, kai 1990 m. rugsėjo 12 d. Didžioji Britanija, JAV, Prancūzija ir TSRS su nugalėtos Vokietijos dalimis Maskvoje pasirašė sutartį dėl Vokietijos klausimo galutinio sureguliavimo, t. y. Vokietijos ir valstybių nugalėtojų Antrajame pasauliniame kare taikos sutartį.

Štai tokie buvo tuometiniai Vakarų šalių ir TSRS santykių prioritetai.

1990 m. spalio 20 d. Maskvoje įvyko antrasis konsultacinis Lietuvos Respublikos ir TSRS valstybinių delegacijų susitikimas. 1990 m. lapkričio 18 d. Baltijos valstybių užsienio reikalų ministrai susitiko su JAV valstybės sekretoriumi Dž. Beikeriu, A. Saudargas jam pranešė, kad TSRS nutraukė dialogą su Lietuva. Dž. Beikeris vėl garantavo JAV paramą, bet pridūrė, kad JAV nenori kištis į konfliktą su TSRS dėl Baltijos valstybių.[36]

Padėtis aštrėjo. 1990 m. gruodžio 1 d. TSRS vidaus reikalų ministru paskirtas reakcingas Borisas Pugo, gimęs latvių raudonojo šaulio šeimoje, partinės karjeros žmogus, buvęs Latvijos TSR VSK / KGB pirmininkas. 1990 m. gruodžio 20 d. Klaipėdoje tarybinė armija įvedė komendanto valandas, komendantu buvo paskirtas Baltijos laivyno 3-iosios pakrančių apsaugos divizijos (karinio dalinio Nr. 61415) vadas gvardijos pulkininkas Ivanas Černychas.

1990 m. gruodžio 28 d. AT posėdyje[37] vėl toliau svarstyta padėtis dėl derybų su TSRS. V. Landsbergis paaiškino, kad derybų procesas padėjo pasiekti tam tikro progreso, kad Čekoslovakija, o vėliau ir Islandija pasiūlė derybas organizuoti pas juos, priminė mūsų AT ankstesnius nutarimus. Didžiausia problema – suverenumo klausimas, kurį spręsti nėra TSRS valios. Pasaulyje vyksta informacinė kova dėl šios situacijos. TSRS aiškina, kad Lietuva kelia išankstines sąlygas, nurodant, kad būtinas įžanginis pradinis protokolas dėl derybų, nors delegacijų susitikimuose buvo pasirašomi komunikatai, kurių pavadinimuose nurodoma, kad Lietuvos Respublika ir TSRS yra besiderančios pusės, kad yra dvišalės derybos. Todėl V. Landsbergis pasiūlė atšaukti 1990 m. birželio 29 d. AT pareiškimą dėl moratoriumo ir kitus nutarimus, kuriuose fiksuojamos derybų pradžios sąlygos. V. Landsbergis atkreipė dėmesį į Rusijos nutarimą dėl biudžeto pertvarkymo, kas tapo dideliu galvos skausmu M. Gorbačiovui.

V. Povilionio nuomone, būtina įvardyti moratoriumo atšaukimą. Nustebino V. Landsbergio atsakymas, kad tik „kai kurios propagandos priemonės bandė interpretuoti mūsų pareiškimą kaip moratoriumą...“ ir kad deputatas V. Povilionis pasidavė tokiai klaidinančiai interpretacijai... Atseit atšauktume tai, ko nėra... Sunku ką pridurti, lyg 1990 m. birželio 29 d. AT posėdyje V. Landsbergis ir K. Prunskienė nebūtų drauge stengęsi prastumti moratoriumo...

V. Landsbergis paaiškino, kad jeigu panaikiname derybų pradžios sąlygas, tai nereiškia, kad panaikinami įsipareigojimai ir nuostatos, kurios sudarytos ir kurios įpareigoja delegaciją, ko ir kaip ji turi siekti, kur jos įgaliojimų ribos. Derinama tarp abiejų pusių.

Šioje diskusijoje B. Rupeika atkreipė dėmesį, kad V. Landsbergis pavadino savo pareigybę „Lietuvos valstybės vadovas“. V. Landsbergis patikslino, kad jis yra tik delegacijos vadovas. Tačiau 1990 m. rugpjūčio 21 d. AT nutarimu Nr. I-494 dėl valstybinės derybų su TSRS delegacijos sudarymo delegacijos vadovas išvis nebuvo paskirtas, tik 8 jos lygiateisiai nariai. J. Pangonis paklausė, ar toks 180 laipsnių posūkis ir mūsų nuolaidos nepaskatins Tarybų Sąjungos siekti dar didesnių nuolaidų? V. Landsbergis paneigė informaciją, kad Lietuva dalyvauja sudarant TSRS biudžeto projektą kitiems metams. Romualdas Rudzys nesutiko su moratoriumo ir kitų AT nutarimų atšaukimu, nes atšauktume derybų pradžios protokolą. V. Landsbergis patikslino, kad nesiūloma atšaukti ankstesnių AT nutarimų, tik juose paminėtas derybų pradžios sąlygas. Taigi V. Landsbergis prieštaravo pats sau, bet, matyt, taip reikėjo. Vytauto Plečkaičio

[36] *Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991* / sudarytojai B. Genzelis, A. Rupšytė. Kaunas: Šviesa, 2010, p. 290.

[37] *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos II sesijos 80 posėdžio stenograma, 23 tomas*, p. 53–81.

nuomone, toks dokumentas keistų mūsų taktiką, tačiau L. N. Rasimavičius nurodė, kad kito kelio nėra, ir parėmė J. Liaučiaus variantą. V. Landsbergis spaudė deputatus priimti nutarimą, nedarant pertraukos. J. Beinorto nuomone, turime suteikti galimybę mūsų delegacijai būti lanksčiai.

Už balsavimą dėl siūlomo nutarimo po pertraukos balsavo tik 17 deputatų. Už tai, kad tuoj pat būtų pradėta balsavimo procedūra, balsavo 58 deputatai, prieš – 5, susilaikė 15. Vis dėlto dėl gausių redakcinių pastabų buvo paskelbta pertrauka, posėdis tęsėsi nuo 17 val. 10 min.

V. Landsbergis pristatė projekto pakeitimus. Be kitų deputatų redakcinių pastabų, Z. Vaišvila nesutiko su nutarimo redakcija, nes ši teigia, lyg mes tebesame TSRS sudėtyje, ir atmeta labai svarbią sąlygą dėl Lietuvos valstybės suvereniteto. Po šio Z. Vaišvilos nesutikimo buvo balsuojama už V. Landsbergio pasiūlytą redakcijos pakeitimą, tačiau jis tesurinko 10 balsų. Prieš balsavo 40 deputatų, susilaikė 25. Balsuojama buvo už nutarimo atskiras dalis. Už visą 1990 m. gruodžio 28 d. AT nutarimą Nr. I-900 „Dėl Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos tarpvalstybinių derybų“ balsavo 82 deputatai, prieš nebalsavo niekas, 3 susilaikė. Nuo priėmimo momento įsigaliojo šis dokumentas, kuriuo

> *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, siekdama sudaryti kuo palankiausias sąlygas deryboms tarp Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos, atsižvelgdama į tai, kad TSRS delegacija nesutinka pasirašyti tarpvalstybinių derybų pradžios protokolo, kurio principus 1990 m. birželio 29 d. pareiškimu ir keliais nutarimais patvirtino Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, n u t a r ė :*
>
> *1. Pripažinti netekusiomis galios tarpvalstybinių derybų pradžios nuostatas, apibrėžtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. birželio 29 d. pareiškime (nuo žodžio „skelbia“), Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 11 d. nutarime „Dėl Valstybinės delegacijos tarpvalstybinėms Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos deryboms formavimo“ (žodžius „pasirašyti protokolą dėl derybų pradžios, tikslų ir sąlygų“) ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugpjūčio 21 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos Valstybinės delegacijos narių patvirtinimo“ (4 punkte žodžius „pasirašyti derybų pradžios ir sąlygų protokolą, kuris bus ratifikuotas Aukščiausiojoje Taryboje, bei“).*
>
> *2. Leisti Lietuvos Respublikos Valstybinei delegacijai pradėti tarpvalstybines derybas su TSRS be anksčiau nustatyto derybų pradžios protokolo, bet nepažeidžiant Lietuvos valstybės suvereniteto.*
>
> (4 priedas)

Taigi Lietuvos AT atsisakė išankstinių derybų su TSRS sąlygų. Lietuvos derybų su TSRS ir Rusijos TFSR įvykius ir logiką yra aprašęs Č. V. Stankevičius.[38]

Tačiau jau artėjo 1991 m. sausio 13-oji. Vyriausybės nesutarimai su AT artėjo prie apogėjaus – matydama jau atvirai artėjančią karinę TSRS agresiją, Lietuvos Vyriausybė svarstė ir parengė perėjimo į laisvą rinką kainų paleidimo klausimą, kuris, akivaizdu, būtų pretekstas kilti neramumams. Gruodžio 20 d. Ministrė Pirmininkė išvyko į Japoniją, Australiją. Lyg ir asmeniniais, lyg valstybiniais klausimais. AT teko priimti 1990 m. gruodžio 29 d. AT nutarimą Nr. I-907 „Dėl kainų reformos įgyvendinimo“, kuriuo nustatė, kad, neparengus ir nepriėmus gyventojų realių nuostolių kompensavimo sistemos, kainų reforma negalima. Tačiau Ministrė Pirmininkė K. Prunskienė, grįžusi iš užsienio kelionių, pažeisdama šį AT nutarimą, Vyriausybės nutarimus dėl kainų reformos priėmė.

Prasidėjo 1991 m. Sausio įvykiai. Lietuvos nepriklausomybės klausimas jau buvo sprendžiamas ir krauju. Antrą kartą gyvenime pereiti tokį minų lauką nebesinorėtų.

Tebekirba klausimas – kas iš mūsų, Lietuvos AT deputatų, dalyvavusių priimant nutarimus dėl Lietuvos derybų su Tarybų Sąjunga, buvo teisesnis?

---

[38] Stankevičius, Č. V. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos vadovaujamos derybos su Maskva įgyvendinant Lietuvos nepriklausomybę*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2011, p. 3–58.

1 priedas

228

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

NUTARIMAS

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, siekdama derybomis su TSR Sąjunga išspręsti kompleksą klausimų, susijusių su atstatytos nepriklausomos Lietuvos valstybės įtvirtinimu, n u t a r i a:

1. Pristabdyti oficialių tarpvalstybinių derybų laikotarpiui tuos iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktų kylančius jų realizavimo veiksmus ir sprendimus, kurie susiję su interesais, abiejų pusių apibrėžtinais kaip derybų objektas.

2. Šis nutarimas įsigalioja prasidėjus tarpvalstybinėms Lietuvos Respublikos ir TSRS deryboms ir veikia šalių nustatomam derybų laikotarpiui jų patvirtinto reglamento būdu.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS

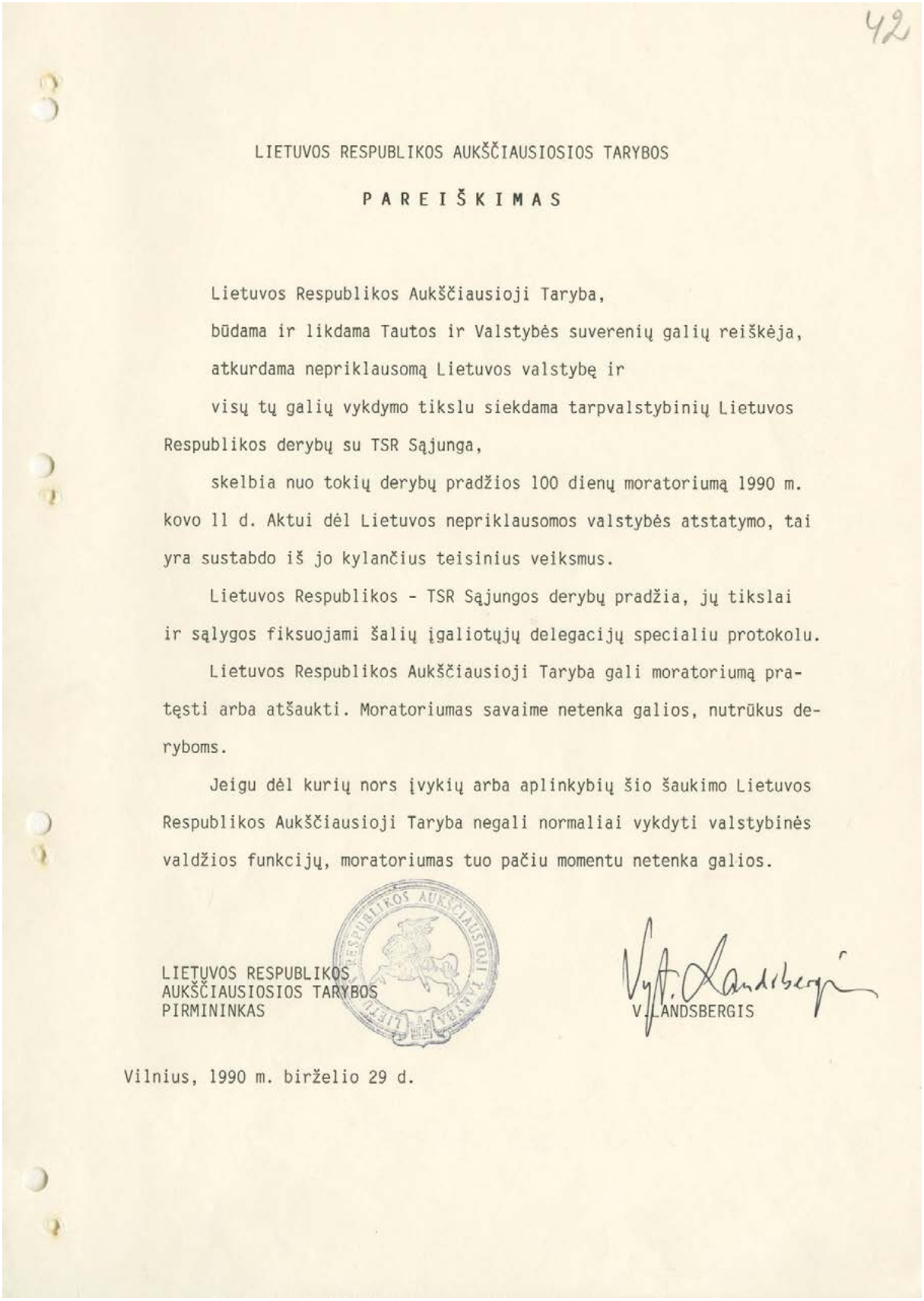
V. LANDSBERGIS

Vilnius, 1990 m. gegužės 23 d.

Nr. I-226

Šaltiniai: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas, Vilnius, 1990-05-23. Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap.1, b. 23, l. 228 (faksimilė).

2 priedas

42

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

PAREIŠKIMAS

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

būdama ir likdama Tautos ir Valstybės suverenių galių reiškėja,

atkurdama nepriklausomą Lietuvos valstybę ir

visų tų galių vykdymo tikslu siekdama tarpvalstybinių Lietuvos Respublikos derybų su TSR Sąjunga,

skelbia nuo tokių derybų pradžios 100 dienų moratoriumą 1990 m. kovo 11 d. Aktui dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo, tai yra sustabdo iš jo kylančius teisinius veiksmus.

Lietuvos Respublikos - TSR Sąjungos derybų pradžia, jų tikslai ir sąlygos fiksuojami šalių įgaliotųjų delegacijų specialiu protokolu.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gali moratoriumą pratęsti arba atšaukti. Moratoriumas savaime netenka galios, nutrūkus deryboms.

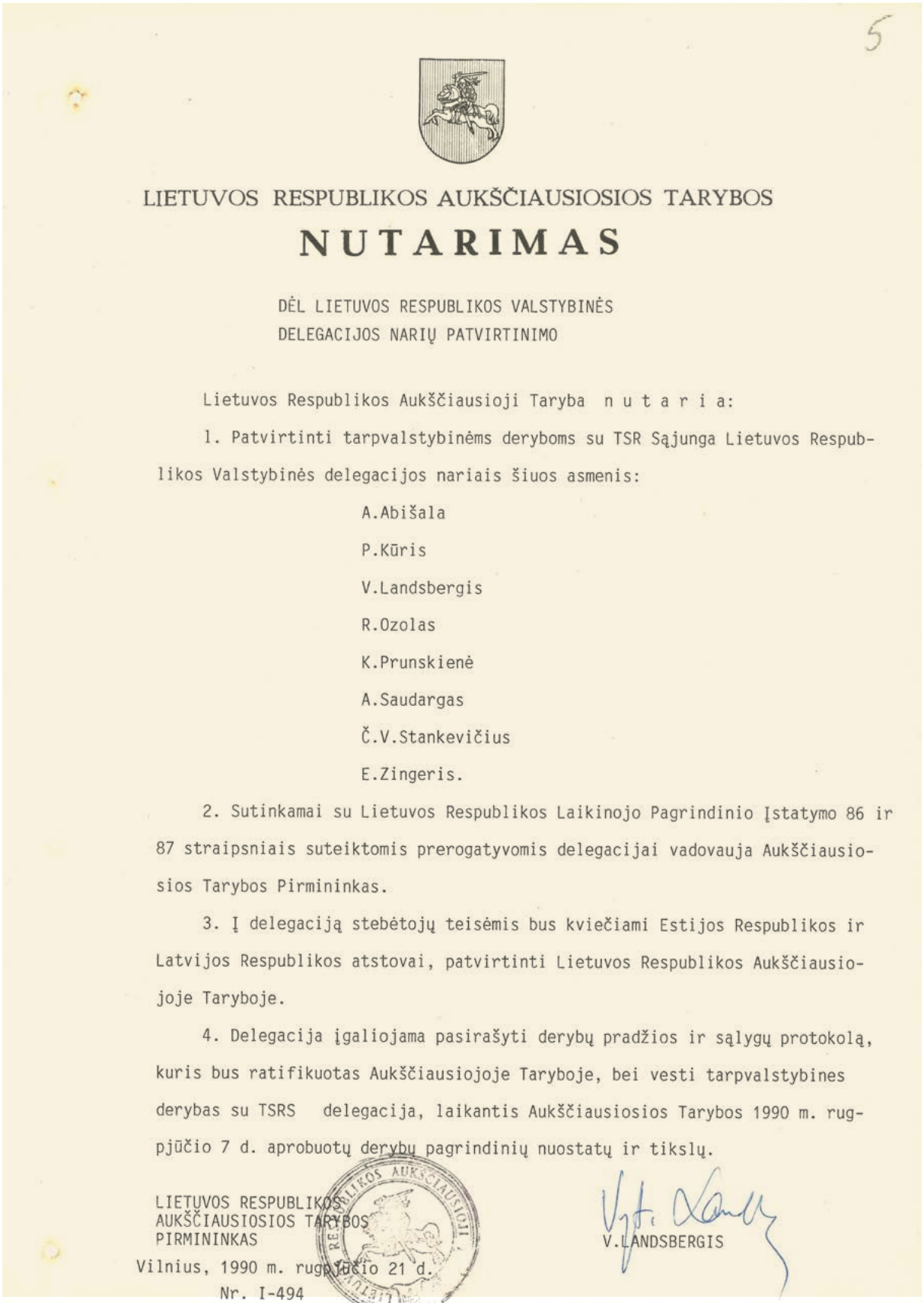
Jeigu dėl kurių nors įvykių arba aplinkybių šio šaukimo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba negali normaliai vykdyti valstybinės valdžios funkcijų, moratoriumas tuo pačiu momentu netenka galios.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS V. LANDSBERGIS

Vilnius, 1990 m. birželio 29 d.

Šaltiniai: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas, Vilnius, 1990-06-29. Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap.1, b. 9, l.42 (faksimilė).

3 priedas

5

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

NUTARIMAS

DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBINĖS
DELEGACIJOS NARIŲ PATVIRTINIMO

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba n u t a r i a:

1. Patvirtinti tarpvalstybinėms deryboms su TSR Sąjunga Lietuvos Respublikos Valstybinės delegacijos nariais šiuos asmenis:

A.Abišala

P.Kūris

V.Landsbergis

R.Ozolas

K.Prunskienė

A.Saudargas

Č.V.Stankevičius

E.Zingeris.

2. Sutinkamai su Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 86 ir 87 straipsniais suteiktomis prerogatyvomis delegacijai vadovauja Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas.

3. Į delegaciją stebėtojų teisėmis bus kviečiami Estijos Respublikos ir Latvijos Respublikos atstovai, patvirtinti Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje.

4. Delegacija įgaliojama pasirašyti derybų pradžios ir sąlygų protokolą, kuris bus ratifikuotas Aukščiausiojoje Taryboje, bei vesti tarpvalstybines derybas su TSRS delegacija, laikantis Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugpjūčio 7 d. aprobuotų derybų pagrindinių nuostatų ir tikslų.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS

V.LANDSBERGIS

Vilnius, 1990 m. rugpjūčio 21 d.
Nr. I-494

Šaltiniai: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinės delegacijos narių patvirtinimo“ Nr. I-494, Vilnius, 1990-08-21. Lietuvos Respublikos Seimo archyvas f. 2, ap.1, b. 5, l. 5 (faksimilė).

4 priedas

33

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS

NUTARIMAS

DĖL LIETUVOS RESPUBLIKOS IR TSR
SĄJUNGOS TARPVALSTYBINIŲ DERYBŲ

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, siekdama sudaryti kuo palankiausias sąlygas deryboms tarp Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos, atsižvelgdama į tai, kad TSRS delegacija nesutinka pasirašyti tarpvalstybinių derybų pradžios protokolo, kurio principus 1990 m. birželio 29 d. pareiškimu ir keliais nutarimais patvirtino Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba,

n u t a r i a :

1. Pripažinti netekusiomis galios tarpvalstybinių derybų pradžios nuostatas, apibrėžtas Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. birželio 29 d. pareiškime (nuo žodžio "skelbia"), Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 11 d. nutarime "Dėl Valstybinės delegacijos tarpvalstybinėms Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos deryboms formavimo" (žodžius "pasirašyti protokolą dėl derybų pradžios, tikslų ir sąlygų") ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugpjūčio 21 d. nutarime "Dėl Lietuvos Respublikos Valstybinės delegacijos narių patvirtinimo" (4 punkte žodžius "pasirašyti derybų pradžios ir sąlygų protokolą, kuris bus ratifikuotas Aukščiausiojoje Taryboje, bei").

2. Leisti Lietuvos Respublikos Valstybinei delegacijai pradėti tarpvalstybines derybas su TSRS be anksčiau nustatyto derybų pradžios protokolo, bet nepažeidžiant Lietuvos valstybės suvereniteto.

3. Šis nutarimas įsigalioja nuo priėmimo dienos.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS
PIRMININKAS V.LANDSBERGIS

Vilnius, 1990 m. gruodžio 28 d.
Nr.I-900

Šaltiniai: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ir TSR Sąjungos tarpvalstybinių derybų“ Nr. I-900, Vilnius, 1990-12-28. Lietuvos Respublikos Seimo archyvas, f. 2, ap.1, b. 8, l. 33 (faksimilė).

Apie autorių

Zigmas Vaišvila – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos akto „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ signataras. Gimė 1956 m. gruodžio 20 d. Šiauliuose. Mama Palmira (mirė 2020 m.) – mokytoja, tėvas Zigmas (mirė 1983 m.) – neurochirurgas. 1974 m. aukso medaliu baigė Šiaulių V vidurinę mokyklą, 1979 m. diplomu su pagyrimu baigė Vilniaus valstybinio universiteto Fizikos fakultetą (teorinė fizika), pusantrų metų studijavo Maskvos valstybinio universiteto Branduolinės fizikos mokslinio tyrimo institute Dubnoje (Maskvos sr.). 1979 m. – stažuotojas LTSR Mokslų akademijos Fizikos instituto Atomo branduolinės teorijos skyriuje, 1979–1981 m. Branduolinių tyrimų jungtinio instituto Teorinės fizikos laboratorijoje Dubnoje, kur 1984 m. apgynė fizikos-matematikos mokslų kandidato disertaciją. 1981–1988 m. dirbo mokslinį darbą Fizikos institute. Pertvarkos laikais Z. Vaišvila dalyvavo steigiant pirmąjį ekologijos klubą Lietuvoje „Žemyna“ (pirmininko Juozo Dautarto pavaduotojas), Lietuvos žaliųjų judėjimą (koordinacinės tarybos narys), Lietuvos žaliąją partiją (vienas seniūnų) ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį (iniciatyvinės grupės narys, Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime išrinktas Seimo ir Tarybos nariu). 1988–1989 m. – LTSR valstybinio gamtos apsaugos komiteto Mokslo skyriaus (vėliau valdybos) viršininkas, Liaudies ūkio specialistų kvalifikacijos kėlimo instituto Ekologijos katedros vyr. dėstytojas.

1989 m. sausį kaip Sąjūdžio kandidatas išrinktas LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu Šiauliuose, 1989 m. kovą – TSRS liaudies deputatu (Plungės ir Mažeikių r. nacionalinė-teritorinė rinkimų apygarda), 1990 m. vasarį – LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu (Ventos rinkimų apygarda). Aukščiausiojoje Taryboje dirbo Krašto apsaugos ir vidaus reikalų komisijos pirmininku, 1991 m. sausio 13 d. išrinktas Ministro Pirmininko pavaduotoju (iki 1992 m. liepos), kuravusiu Vyriausybės aparato, saugumo, vidaus reikalų, krašto apsaugos, muitinės, teisėsaugos, gamtos apsaugos, susisiekimo, ryšių, energetikos, religijos, kultūros ir kt. klausimus. Nuo 1991 m. rugsėjo iki 1982 m. gegužės – Valstybės saugumo departamento generalinis direktorius. Buvo Kovo 11-osios Nepriklausomybės Akto klubo valdybos nariu, prezidentu, Sąjūdžio iniciatyvinės grupės klubo pirmininko pavaduotoju, pirmininku. 1993–1997 m. – UAB „Infoverslas“ direktorius, 1997–2009 m. UAB „Skomė“ direktoriaus pavaduotojas, 1997–2013 m. – UAB „Parex lizingas“ (vėliau – UAB „FF Lizingas“) direktorius.

Žmona Regina – Lietuvos medicinos bibliotekos patarėja informacijos sklaidos klausimais, dukros: Jūratė (g. 1980), Vaiva (g. 1985).